

Nina Linde Jaspers

Roomwit en de Melckmeyt. Buitenlandse witte faience uit Nederlandse bodem (1500-1680)

Roomwitte plooischotels uit wrak De Melckmeyt (1659)

Vilhjálmur Örn Vilhjálmsson en Nina Linde Jaspers

Tijdens een woeste storm in september 1659 verging het fluitschip de Melckmeyt op de westkust van IJsland. Dit zeventiende-eeuwse Nederlandse koopmanschip was gehuurd door de Deense koopman Jonas Trellund om handel te drijven tussen Denemarken en IJsland. Hij huurde het schip met een Nederlandse kapitein aan boord genaamd Hanz Davidzoon. Jonas Trellund werd gefinancierd door de Nederlandse koopmansfamilie Pelt, waar Trellund was ingetrouwd. Ondanks het monopolie op de IJslandse handel, waren de Deense koning en de Koninklijke Deense IJslandse Compagnie niet geïnteresseerd genoeg in de handel met de IJslanders, zodat de IJslanders contact zochten met de Hollanders die wél actief waren in de handel in IJsland rond het midden van de zeventiende eeuw. De Melckmeyt lag vlakbij het eiland Flatey in Breiðafjörður voor anker, om precies te zijn in een baai op een nog kleiner eilandje genaamd Hafnarey, vlak boven de noordzijde van Flatey. Toen het schip klaar lag voor vertrek van IJsland in 1659, stak de noodlottige storm op, brak er aan boord een brand uit en De Melckmeyt verging. De vijftien man bemanning overleefde de ramp op één na, maar het schip zelf verdween met lading en al naar de zeebodem.

Hier zou het wrak ongeroerd blijven liggen totdat het Nationaal Museum van IJsland in 1993 onder leiding van dr. Vilhjálmur Örn Vilhjálmsson en Bjarni Einarsson een archeologisch onderwateronderzoek naar de Melckmeyt uitvoerde.¹ Bij het bergen van een deel van de vondsten uit het schip kwam onder meer 30 kg aan faience naar boven.² De scherven in het wrak op de zeebodem laten zien dat er zeker beschilderde faience van Nederlandse makelij aan boord aanwezig was, maar ook (naar alle waarschijnlijkheid) vier geheel witte faience plooischotels met een romig wit glazuur en een rossige scherf (afb. 50, 51). De rest van de lading faience aan boord is beschilderd en is van Nederlandse productie. Waarschijnlijk betreft het handelswaar en geen gebruiksgoed, omdat duidelijke gebruikssporen ontbreken. Het vondstcomplex is echter nog niet nauwkeurig uitgewerkt en geanalyseerd, nader onderzoek is nog nodig.

Cream from the Milkmaid. Plain white faience of foreign origin excavated in the Netherlands (1500-1680)

Plain white gadrooned dishes from the wreck of the Melckmeyt (1659)

Vilhjálmur Örn Vilhjálmsson and Nina Linde Jaspers

A savage storm in September 1659 led to the wreck of a Dutch merchant ship called the Melckmeyt ('Milkmaid') on the west coast of Iceland. The vessel had been hired by a Danish merchant called Jonas Trellund to trade between Denmark and Iceland. He hired it complete with a Dutch captain named Hanz Davidzoon and operated with financial backing from a Dutch merchant family called Pelt, to whom he was related by marriage. Although the Danish Crown was imposing a monopoly on trade with Iceland at this period, the Royal Danish Iceland Company displayed little interest in the island. Around the middle of the century, therefore, the disgruntled Icelanders sought contact with the more actively interested Dutch. In September 1659, the Melckmeyt was lying at anchor in a bay on the coast of an islet called Hafnarey, just north of the island of Flatey in Breiðafjörður. Just as the vessel was preparing to sail, the fatal storm blew up, a fire broke out on board and the Melckmeyt foundered. All but one of the crew of 15 survived the disaster but the ship sank with its complete cargo and contents.

The wreck would remain untouched until 1993, when the National Museum of Iceland launched an underwater archaeological investigation under the leadership of Dr Vilhjálmur Örn Vilhjálmsson and Bjarni Einarsson.¹ Among the finds recovered from the wreck site were 30 kg of faience.² The shards of pottery found on the seabed show that all the faience on board consisted of decorated wares of Dutch origin, with the exception of (in all probability) four plain white faience gadrooned dishes with a creamy white glaze and a reddish body (ill. 50, 51). The absence of any clear signs of wear suggests that all the pieces were part of the cargo and not intended for use on board. However, since the find complex has yet to be carefully documented and analysed, further research is required to confirm this.

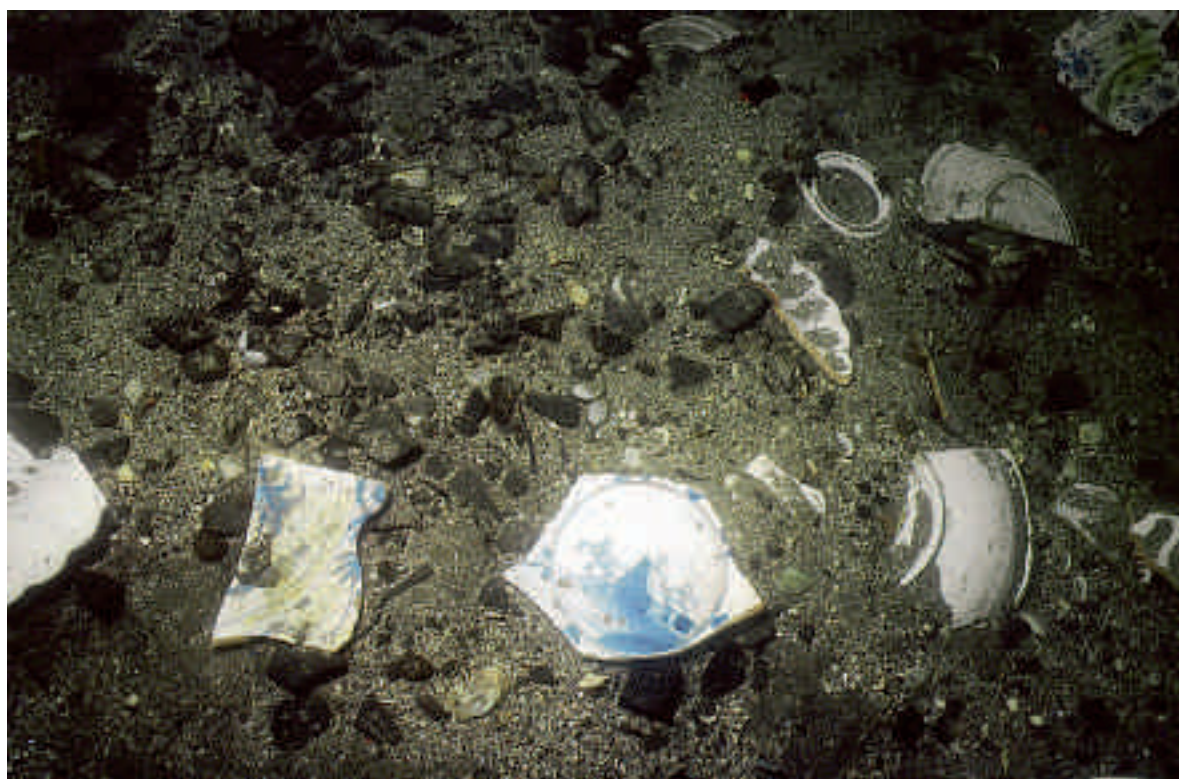
Inleiding

Het jaartal 1659 waarin De Melckmeyt naar de zeebodem verdween, maakt zowel een Nederlandse, een Franse als een Duitse herkomst voor de plooi-schotels uit het fluitschip mogelijk. De productie van de Delftse plateelbakkerijen nam op dat moment een grote vlucht, terwijl er tegelijkertijd ook nog faience uit de Franse productieplaatsen Nevers en Rouen naar Nederland werd verhandeld. Op basis van archeologische vondsten van plateelbakkersafval weten we dat dergelijke plooi-schotels in de eerste helft van de zeventiende eeuw vooral in het Franse Nevers werden gemaakt³, maar ook in Cosne-sur-Loire, Montpellier⁴ en vanaf de jaren '40 ook in Rouen⁵. De populaire vorm werd iets voor het midden van de zeventiende eeuw overgenomen door Hollandse plateelbakkers, maar we weten niet precies wanneer (zie ook de bijdrage van Sebastiaan Ostkamp in deze publicatie).⁶ In 1653 startte de Haarlemse meester plateelbakker Joseph Stivens een plateelbakkerij in het Duitse Ahaus waar hij plooi-schotels beschilderde met een bisschoppelijk wapen en een vergelijkbaar profiel vervaardigde, wat er op wijst dat dergelijke vormen vóór die tijd ook al in Haarlem zouden kunnen zijn geproduceerd.⁷ Deze plateelbakkerij sloot in 1658 echter alweer haar deuren, een jaar voordat de Melckmeyt ten onder ging. Toen de Delftse plateelbakkers Daniël Behagel en Jacobus van der Walle in 1661 de eerste blijvende Duitse plateelbakkerij in Hanau stichtten en een paar jaar later in 1665 de Parijzenaar J. Simonet in Frankfurt een plateelbakkerij mede-oprichtte, behoorde dit type plooi-schotels ook tot het Duitse assortiment.⁸ Hanau en Frankfurt kunnen gezien hun startjaar in de jaren '60 niet de producent van de schotelfragmenten uit de Melckmeyt zijn. In theorie zou Ahaus dat wel kunnen zijn al is dat zeer onwaarschijnlijk. De kortstondige en kleinschalige productie zal geen grote verspreiding hebben gehad. Bovendien is het, op de stukken met bisschoppelijk wapen na, volstrekt onduidelijk hoe deze productlijn er uitzag. Daarom zijn eventuele Ahause producten niet te herkennen onder de Nederlandse bodemvondsten. Franse plooi-schotels

Introduction

Given the date of the shipwreck (1659), the gadrooned dishes on board the Melckmeyt could have been made in the Netherlands, France or Germany. It was a time when production in the Delft potteries was booming and faience was also being imported from the French potteries in Nevers and Rouen. From archaeological finds of pottery waste, we know that in the first half of the seventeenth century similar gadrooned dishes were being made in Nevers³, but also in Cosne-sur-Loire, Montpellier⁴ and – from the 1640s – Rouen⁵. They proved popular in the Netherlands and the type of dish was adopted by Dutch potteries at some (as yet unidentified) date shortly before the middle of the century (see also Sebastiaan Ostkamp's contribution to this publication).⁶

In 1653, a Haarlem master potter called Joseph Stivens set up a faience workshop in the German town of Ahaus, where he produced gadrooned dishes with a similar profile but decorated with episcopal armorials.⁷ This is evidence that pieces of this type may have been produced even before that date in Haarlem. However, the pottery in Ahaus closed down again in 1658, a year before the sinking of the Melckmeyt. In 1661, when Delft potters Daniël Behagel and Jacobus van der Walle founded the first sustained German-based faience workshop in Hanau, and a few years later, in 1665, when Parisian J. Simonet became co-founder of a pottery in Frankfurt, gadrooned dishes of this type also became part of the German product range.⁸ In view of their start-up dates in the 1660s, Hanau and Frankfurt cannot have produced the fragmentary dishes associated with the Melckmeyt. Ahaus could in theory have done so but this attribution seems highly improbable, since the products of its brief period of small-scale activity are unlikely to have been widely disseminated. Moreover, with the exception of the pieces bearing episcopal armorials, we know nothing of what that pottery produced. For that

50

Delfts blauw en Franse witte faience uit het scheepswrak van / *blue Delft and plain white French faience from the wreck of De Melckmeyt (1659), in situ voor de westkust van IJsland 1993 / in situ on the west coast of Iceland 1993*

51
Witte plooischotels / *white gadrooned dishes*, waarschijnlijk Frankrijk / *probably France*, midden 17e eeuw / *mid 17th century*, uit scheepswrak / *from shipwreck De Melckmeyt* (1659)

zijn daarentegen veelvuldig in Nederland opgegraven, zowel beschilderd als geheel wit.⁹

Dat beschilderde Franse faience waarvan de herkomst buiten kijf staat IJsland bereikte, bewijst een fopkan met een bloem in *compendiario*-kleuren afkomstig uit een gebouw in de omgeving waar de Melckmeyt zonk (afb. 52).¹⁰ Later is dit stuk in een kerkinventaris in Reykjavik terecht gekomen en vervolgens in de collectie van het Nationaal Museum van IJsland beland.¹¹ Deze fopkan is zowel qua beschildering¹² als vorm¹³ onmiskenbaar Frans, gemaakt in Nevers rond 1650, en komt ook in het geheel wit voor. De vier plooischotels uit de Melckmeyt (afb. 51) komen op basis van de specifieke vorm van de standing, de kleur en structuur van het roze baksel en de kleur en glans van het romige glazuur sterk overeen met de producten uit Nevers en niet met de Nederlandse navolgers.¹⁴

De IJslandse vondst van een Nederlands handelsschip met een Nederlandse kapitein, gehuurd door een Deense koopman, bedoeld om handel te drijven tussen IJsland en Denemarken met zowel Nederlandse als (zeer waarschijnlijk) Franse faience aan boord, illustreert bij uitstek de complexiteit van de internationale handelsstromen rond het midden van de zeventiende eeuw. De witte faience die centraal staat in deze publicatie boek maakte deel uit van dit handelsnetwerk. Voor de Franse plooischotels geldt dat deze voor het geoefende oog nog relatief makkelijk te

reason, it is impossible to identify any of its products that may have been excavated in the Netherlands. On the other hand, the Dutch archaeological record includes many gadrooned dishes from the French potteries, both decorated and plain white.⁹

Evidence that decorated faience of unquestionably French origin found its way to Iceland exists in the shape of a puzzle jug with floral decoration in the *compendiario* palette, originating from a building near the place where the Melckmeyt sank (ill. 52).¹⁰ The piece later found its way into the possession of a church in Reykjavik and from there into the collection of the National Museum of Iceland.¹¹ The jug is unmistakably French in both decoration¹² and shape¹³. It was definitely made in Nevers around the 1650s and plain white examples are also known. The four gadrooned dishes from the Melckmeyt (ill. 51) strongly resemble those made in Nevers (but not their Dutch imitations) in terms of the distinctive shape of the foot-ring, the colour and texture of the reddish body, and the colour and shininess of the creamy glaze.¹⁴

The Icelandic find of a Dutch trading vessel with a Dutch captain, hired by a Danish merchant to trade between Iceland and Denmark but carrying a cargo of Dutch and (most probably) French faience is an excellent illustration of the complexity of international trade flows

52

Fopkan / *puzzle jug*, Frankrijk / *France*, Nevers, 1650-1660, circa 16 cm., uit IJslandse overlevering / *Icelandic heirloom*

onderscheiden zijn van hun Nederlandse tegenhangers. Bovendien werd deze specifieke vorm niet in Italië, Spanje of Portugal geproduceerd, wat een aantal opties uitsluit en de herkomstbepaling iets vergemakkelijkt. Voor vele andere, meer wijdverspreide vormen onder de onbeschilderde faïence is dit een stuk moeilijker, zoals we later in dit hoofdstuk zullen zien.

Deze bijdrage beperkt zich tot het onderscheiden en beschrijven van de geïmporteerde onbeschilderde majolica en faïence onder de bodemvondsten uit de Lage Landen. In de lopende tekst tonen we foto's van de voorwerpen, in bijlage 2 zijn de bijbehorende en andere relevante profieltekeningen opgenomen in morfologische overzichten. Daarna wordt een beeld geschetst van hoe de uitwisseling van de buitenlandse witte faïence naar en binnen de Republiek verliep. Deze fase in de keramiekgeschiedenis beslaat ongeveer het tijdvak tussen 1500 en 1660. Het Gemeentemuseum Den Haag heeft een eerste initiatief genomen tot een materiaaltechnische analyse en classificatie van de witte faïence uit binnen- en buitenland, om meer grip te krijgen op de differentiatie tussen de vele soorten wit die er in omloop zijn. Er is gebruik gemaakt van non-destructieve XRF-analyses op het tinglazuur, wat in het hoofdstuk van Luc Megens en Guus Verhaar uitgebreid aan de orde komt. Webbijlage ARL bevat het overzicht van de analyseresultaten per object van de (mogelijke) importwaar. Bakselanalyses zijn in deze onderzoeksfase niet uitgevoerd.¹⁵ De producerende landen die bij de materiaalbeschrijving en de glazuuranalyses aan bod komen, zijn Spanje, Portugal, Italië, Frankrijk en Nederland. Ondanks dat er ook witte faïenceproductie uit Duitsland en Engeland¹⁶ bekend is, zijn de producten uit deze landen niet meegenomen in de analyses en het hier gepresenteerde onderzoek. De reden hiervoor is dat er onder de bodemvondsten van de beter herkenbare beschilderde faïence

53

Bord / *plate*, vroege Columbia Plain / *early Columbia plain*, waarschijnlijk omgeving Sevilla / *probably from Seville area*, 1500-1550, 20 cm., bodemvondst / *unearthed in Middelburg*

around the middle of the seventeenth century. The plain white faïence that is the subject of this book formed part of this web of international trade. For an experienced eye, it is fairly easy to distinguish French gadrooned dishes from their Dutch counterparts. Moreover, the fact that this particular type of dish was not produced in Italy, Spain or Portugal excludes a number of options and somewhat simplifies the task of determining the place of manufacture. For many other, more widespread forms of plain white faïence, the task is a great deal more difficult, as we shall see later in this section.

This part of the book confines itself to the identification and description of imported examples of undecorated maiolica and faïence excavated in the Low Countries. Photographs of the objects are included in the main text, while appendix 2 offers morphological overviews, including profile drawings, of these and other relevant pieces. This part of the section is followed by a broad explanation of how the foreign examples of white faïence reached the Dutch Republic and were transported within it. This phase in the history of ceramics took place roughly between 1500 and 1660. In order to improve understanding of the differences between the many kinds of white faïence in circulation, the Gemeentemuseum Den Haag has undertaken an initial material analysis and classification of plain white faïence produced in the Netherlands and elsewhere. The study made use of non-destructive XRF analysis of the tin glazes, a subject discussed in detail by Luc Megens and Guus Verhaar. Web appendix ARL contains an overview of the results of the analysis for each of the pieces of faïence examined. Body analyses have not yet been performed.¹⁵ The producer countries considered in the material

(vrijwel) nooit voorbeelden van Engels of Duits tinglazuuraardewerk worden gevonden. De kans dat zich onder het wit Duitse of Engelse faience bevindt, is daarom uitermate klein. Dit is op zich ook niet verwonderlijk, omdat de techniek zich juist vanuit de Lage Landen naar Engeland (vanuit Antwerpen) en Duitsland (vanuit Delft) verspreidde om daar aan de vraag te voldoen van een markt die groter was dan het beschikbare aanbod. Tot dat moment importeerde men daar de faience uit onze streken. Het zou dus onlogisch zijn om in het westen van het land producten vanuit Duitsland over te laten komen als het aanbod hier meer dan voldoende is. Het ontbreken van onmiskenbaar Duitse beschilderde faience onder de Nederlandse bodemvondsten bevestigt deze gedachte. Importen van steengoed uit het Duitse Rijnland naar Nederland waren daarentegen wél zeer gebruikelijk, omdat dit een product betrof dat in de Republiek zelf niet vervaardigd werd.

Een deel van het in deze publicatie gepresenteerde wit is op basis van morfologie of glazuursamenstelling aan een producerend land of regio toe te wijzen. Voor een groot deel van het wit tasten we helaas nog steeds in het duister wat de herkomst betreft. Deze groep blijft in dit artikel buiten beschouwing, maar zal zeker in vervolgonderzoeken naar morfologische parallellen, glazuur- en/of bakselsamenstelling meegenomen worden.

Voor de eerste bewijzen van het gebruik van onbeschilderd tinglazuuraardewerk in de Lage Landen gaan we terug naar ca. 1500. Het betreft importen uit Spanje, waarvan de spaarzame voorbeelden vooral dateren uit de (vroeg) zestiende eeuw.¹⁷ Witte faience uit Portugal en Italië stamt vooral uit de tweede helft van de zestiende en de eerste helft van de zeventiende eeuw. De uit Frankrijk afkomstige voorbeelden dateren voornamelijk uit de eerste driekwart van de zeventiende eeuw. Het Italiaanse en Franse wit is in vele malen grotere hoeveelheden onder de Nederlandse bodemvondsten aanwezig dan dat uit Portugal en Spanje. In het derde kwart van de zeventiende eeuw lopen de importen sterk terug en neemt het Delftse wit en blauw de Nederlandse markt vrijwel geheel over. Het hoofdstuk van Sebastiaan Ostkamp in dit boek gaat verder in op het beeld dat de bodemvondsten ons geven van de Nederlandse onbeschilderde faience, oftewel het ‘Delfts wit’.

Productieherkomst

SPANJE EN/OF PORTUGAL

De vroegste importen van geheel wit tinglazuuraardewerk zijn afkomstig van het Iberisch Schiereiland en worden *Columbia Plain* genoemd. *Columbia Plain* maakt deel uit van de Morisco keramiektraditie in zuid-west Spanje, rondom Sevilla. Deze productie startte aan het eind van de vijftiende eeuw en ging door tot het midden van de zeventiende eeuw.¹⁸ Uit recent archeometrisch bakselonderzoek zijn sterke aanwijzingen naar voren gekomen dat er in de eerste helft van de zestiende eeuw óók *Columbia Plain* type keramiek in Portugal vervaardigd is.¹⁹ Bij opgravingen in de Nieuwe Wereld is *Columbia Plain* het meest voorkomende type majolica in de zestiende en eerste helft van de zeventiende eeuw, in onze streken komen we het slechts mondjesmaat tegen. De vroege voorbeelden zijn voornamelijk afkomstig uit vindplaatsen in Zeeuws-Vlaanderen en Walcheren, zoals het getoonde voorbeeld uit Middelburg uit de eerste helft van de zestiende eeuw (afb. 53),²⁰ maar er zijn ook voorbeelden bekend uit Hoorn en Enkhuizen.²¹ Het baksel en het glazuur is qua kwaliteit vergelijkbaar met andere majolicasoorten uit dezelfde Morisco traditie die wel beschilderd zijn, zoals *Yayal Blue*, *Santo Domingo Blue* on

description and glaze analyses are Spain, Portugal, Italy, France and the Netherlands. Although plain white faience is known to have been produced in Germany and England,¹⁶ products from those countries have not been included in the analyses or in the research presented here. The reason for this is that the more easily identifiable decorated faience found in excavations in the Netherlands (almost) never includes English or German wares. The chance of German or English faience turning up among the white wares is therefore extremely slight. This is not surprising, since it was from the Low Countries that the technique of faience production spread to England (through Antwerp) and Germany (through Delft) in order to satisfy unsatisfied demand in their domestic markets. Up to that point, England and Germany had imported their faience from the Low Countries. Since local supply in the western Netherlands was more than adequate, it would hardly have been logical to import faience from Germany. The absence of any clearly identifiable German decorated faience in the Dutch archaeological record supports this view. By contrast, imports of stoneware from the German Rhineland were extremely common, since wares of that kind were not produced in the Dutch Republic. Some of the white wares presented in this book can be attributed to a particular producer country or region on the basis of their morphology or glaze composition. Unfortunately, many others cannot. The latter will be disregarded here but will certainly be included in future studies of morphological parallels and of glaze and/or body composition.

For the first evidence of the use of undecorated tin-glazed earthenware in the Low Countries, we have to go back to c. 1500. The wares concerned were imported from Spain and most of the few surviving examples date from the (early) sixteenth century.¹⁷ Plain white faience from Portugal and Italy dates mainly from the second half of the sixteenth and first half of the seventeenth century, while most examples from France date from the first three-quarters of the seventeenth century. The Dutch archaeological record includes many times more Italian and French white wares than examples from Portugal and Spain. In the third quarter of the seventeenth century, imports declined sharply as plain white and decorated blue Delft captured almost the entire Dutch market. Sebastiaan Ostkamp's contribution to this book provides a more detailed discussion of what the archaeological record tells us about plain white faience made in the Netherlands ('white Delft').

Production sites

SPAIN AND/OR PORTUGAL

The earliest imports of plain white tin-glazed earthenware came from the Iberian Peninsula and are known as 'Columbia Plain'. Columbia Plain forms part of the Morisco ceramic tradition in the Seville area of south-west Spain. Production of Morisco wares started in the late fifteenth and continued until the mid-seventeenth century.¹⁸ Recent archaeometric research on pottery bodies has produced strong evidence that ceramics of the Columbia Plain type were also produced in Portugal in the first half of the sixteenth century.¹⁹ Excavations in the New World show that Columbia Plain was the commonest type of maiolica there in the sixteenth and first half of the seventeenth century, whereas in the Netherlands there are very few finds. Most of the early examples come from sites in the southern Dutch coastal

54

Twee kleine kommen / *two small bowls*, Spaans of Portugees? / *Spanish or Portuguese?*, 1600-1650, kom boven / top bowl 12 cm, bodemvondsten / *unearthed in Amsterdam*

White en Isabela Polychrome.²² Het witte glazuur is niet erg dekkend en vrij onregelmatig van structuur en kleur. Uit de analyses blijkt dat het glazuur een zeer laag tingealte heeft, afwijkend van alle overige geanalyseerde objecten.²³ Het 'arme' tinglazuur is aan beide zijden van het object aangebracht, de wijze van stapelen in de oven is gebeurd met behulp van proenen, te zien aan de proenaafdrukken. Sommige karakteristieke kunnen helpen bij het onderscheid maken tussen "vroeg" (pre-1550) en "laat" (post-1550) *Columbia Plain*. Zo worden standringen meer gebruikelijk na 1550, maar ze komen eerder ook al voor. Standringen zijn overigens vrij zeldzaam bij het *Columbia Plain*, de meeste borden en kommen

regions of Zeelandic Flanders and Walcheren, like the example shown here, which comes from a site in Middelburg dating from the first half of the sixteenth century (ill. 53).²⁰ However, examples have also been found in the northern port towns of Hoorn and Enkhuizen.²¹ The body and glaze are of similar quality to other types of maiolica in the same Morisco tradition that feature painted decoration, such as Yayal Blue, Santo Domingo Blue on White and Isabela Polychrome.²² The white glaze is not very opaque and is fairly irregular in texture and colour. Analysis shows that it contains very little tin, unlike all the other artefacts analysed.²³ This 'poor' tin glaze is applied to both sides

hebben een concave (holle) basis.²⁴ Uit Amsterdamse beerputten op en rond het Waterlooplein uit de eerste helft van de zeventiende eeuw zijn enkele latere voorbeelden van witte faience kommetjes te voorschijn gekomen, waarvan het glazuur overeen lijkt te komen met andere Spaanse en Portugese producten (afb. 54).²⁵ Deze kunnen zowel Portugees als Spaans van origine zijn, maar dit is op het oog niet met zekerheid te zeggen.²⁶

PORTUGAL

In het kader van het onderzoek van het Gemeentemuseum Den Haag naar buitenlands wit is het voor het eerst mogelijk gebleken enkele stukken witte faience uit Nederlandse bodem aan Portugese productieplaatsen toe te schrijven. Tot dusverre is alleen beschilderde Portugese faience onder de Nederlandse bodemvondsten herkend.

Ten eerste betreft dit de fragmenten van een wit faience bord uit een als beerput hergebruikte tonput in de Vlissingse havenwijk Dokkershaven uit het tweede kwart van de zeventiende eeuw (afb. 55).²⁷ De vorm, het glazuur en het baksel van de onbeschilderde scherven wijken sterk af van de beschilderde faience die we gewoonlijk in de Nederlandse kustgebieden vinden²⁸, zoals die van Nederlandse, Franse, Portugese of Italiaanse origine.²⁹ In recent verschenen Portugees onderzoek naar de productie³⁰ en internationale verspreiding³¹ van Portugese faience zijn onder plateelbakkersafval uit Largo de Jesus te Lissabon parallelen opgedoken voor onze Vlissingse³² scherven (afb. 56).³³ De vorm van de vlag, het lichtgele, relatief zachte baksel en de uitstraling van het glazuur³⁴ komen sterk overeen met dat van de Vlissingse vondst. Behalve de geglazuurde scherf is er aan de Largo de Jesus ook een fragment met eenzelfde holle vlag in biscuit opgegraven.³⁵ Zowel de scherven uit Vlissingen als een sample van het bakafval uit Lissabon³⁶ zijn aan de glazuuranalyse onderworpen die een overlap in de metingen laat zien.³⁷ De scherf van Largo de Jesus is het type onbeschilderde faience van een minder hoogstaande kwaliteit dat men normaliter alleen binnen de context van Portugese huishoudens

of the object and supports were used when stacking the pieces in the kiln, leaving spur marks on them. Certain features are helpful in distinguishing “early” (pre-1550) from “late” (post-1550) Columbia Plain. For example, foot-rings are commoner in post-1550 pieces, although not unknown earlier and in fact fairly unusual on Columbia Plain of any date, since most plates and bowls have concave bases.²⁴ A few later examples of plain white faience bowls have been found in cesspits located on and around Waterlooplein in Amsterdam and dating from the first half of the seventeenth century. The glaze on these seems to match that on other Spanish and Portuguese products (ill. 54).²⁵ The bowls could be either Portuguese or Spanish but without scientific analysis it is impossible to say which.²⁶

PORTUGAL

The Gemeentemuseum Den Haag’s research on plain white faience of non-Dutch origin has enabled the first ever attribution of white ware (as against decorated ceramics) excavated in the Netherlands to Portuguese production sites.

The first example of this related to fragments of a plain white faience plate found in a barrel well reused as a cesspit during the second quarter of the seventeenth century and situated in the Dokkershaven (dockyard) area of Vlissingen (ill. 55).²⁷ The morphology, glaze and body of the undecorated fragments are very different from those of the decorated faience usually found in coastal areas of the Netherlands²⁸, such as that of Dutch, French, Portuguese or Italian origin.²⁹ Recently published Portuguese research on the production³⁰ and international distribution³¹ of Portuguese faience has revealed parallels between wasters found in the Largo de Jesus site in Lisbon and the shards found in Vlissingen³² (ill. 56).³³ The shape of the rim, the buff-coloured, relatively soft body and the appearance of the glaze³⁴ are all very similar. Apart from the glazed fragment, a biscuit-fired shard with an identical concave rim has also been found at the

55

Onbeschilderd bord / *undecorated plate*, Portugal, Lissabon / *Lisbon*, 1600-1650, D 19 cm., bodemvondst / *find spot* Vlissingen, Dokkershaven, tonput / *barrel well* context XXXII (circa 1625-1650)

56

Bord / *plate*, Portugal, Lissabon / *Lisbon*, 1600-1700, D 19 cm., bodemvondst plateelbakkersafval / *unearthed among production waste* at Largo de Jesus, Lissabon / *Lisbon*, Portugal

aantreft, en was dus niet als exportproduct bedoeld. Opvallend is dat dezelfde Vlissingse tonput nog minstens twee andere Portugese voorwerpen heeft prijsgegeven: een beschilderd faience bord met een Chinese voorstelling en een roodbakkende pot met een geglad oppervlak wat traditioneel Estremoz-aardewerk wordt genoemd (een incorrecte simplificatie, dit werd over heel Portugal vervaardigd).³⁸ Dit is vrij veel voor één context. In totaal zijn er negen Portugese voorwerpen uit de veertig Vlissingse ton- en beerputten naar boven gekomen, verspreid over verschillende contexten.

Een tweede vindplaats waar met zekerheid Portugese witte faience kon worden geïdentificeerd is de sloot onder de aanplempingslaag (1595-1597) van het eiland Vlooienburg in Amsterdam, het huidige Waterlooplein.³⁹ Deze sloot, die een sluitdatum van vóór 1597 heeft, bevatte een klein zoutschaaltje met een onbeschilderde laag tinglazuur aan de binnenzijde en een ongeglazuurde buitenkant (afb. 57). Ook dit type zoutvaatje is bekend onder het productieafval op Largo de Jesus in Lissabon.⁴⁰ Op de rand aan de bovenzijde is een proenaafdruk voelbaar, iets wat we ook terugzien bij de parallellen uit Lissabon. Onder de witte faience uit Italië en Frankrijk is deze vorm niet bekend. Het bijzondere van deze vondst is niet alleen dat het één van de weinige voorbeelden van Portugees wit uit Nederlandse bodem betreft, maar ook dat het de vroegste vondst van Portugese faience in Nederland is. Er zijn geen andere voorbeelden van Portugese faience bekend die met zekerheid aan de zestiende eeuw kunnen worden toegeschreven. Er zijn meerdere vergelijkbare zoutvaatjes bekend uit Amsterdamse bodem, die eveneens tot het Portugese assortiment behoren (o.a. afb. 58, 59).⁴¹ Voor de ouderdomsbepaling van deze zoutvaatjes zijn we aangewezen op de contextdatering. In Lissabon komen ze op vrijwel elke postmiddeleeuwse opgraving voor in contexten uit de late zestiende tot en met de gehele achttiende eeuw.⁴² Helaas bleek het voor het glazuur van de zoutvaatjes, vanwege hun kleine, holle vorm en de ongeglazuurde buitenkant, niet mogelijk een betrouwbare XRF-meting te krijgen.⁴³

Largo de Jesus site.³⁵ Both the Vlissingen shards and a sample of the Lisbon kiln waste³⁶ have been subjected to glaze analysis, with an overlap in the results.³⁷ The fragment from Largo de Jesus is the sort of low-quality undecorated faience normally found only in the context of Portuguese domestic use and not intended for export. Interestingly, the same Vlissingen barrel well cesspit yielded at least two other Portuguese artefacts: a faience plate with Chinese-style decoration and a pot of red firing earthenware with a smooth surface, identified as what is traditionally called Estremoz pottery (an incorrect simplification; it was made all over Portugal).³⁸ This is quite a lot for a single archaeological context. A total of nine Portuguese artefacts have been found in the 40 barrel wells and cesspits excavated in Vlissingen, spread over a number of contexts. Another archaeological site where plain white Portuguese faience has been firmly identified is in Amsterdam. It is the drainage ditch under the layer of material dumped (in 1595-1597) to form a manmade island called Vlooienburg, now the Waterlooplein.³⁹ This ditch, filled in by 1597, was found to contain a small salt dish with an undecorated layer of tin glaze on its inner surface and an unglazed exterior (ill. 54). This type of salt dish is also known from the production waste found at Largo de Jesus in Lisbon.⁴⁰ On its top edge there is a tangible spur mark, also found on the parallel examples found in Lisbon. The type is unknown among white wares from Italy and France. The find is remarkable not only because it is one of the few examples of Portuguese white wares excavated in the Netherlands, but also because it is the very earliest piece of Portuguese faience found anywhere in the country. No other examples of Portuguese faience found here can be dated with certainty to the sixteenth century. Several other similar salts of Portuguese origin have been excavated in Amsterdam (e.g. ill. 58, 59).⁴¹ They can be dated only by reference to their archaeological contexts. In Lisbon they are found in virtually every post-medieval site, in contexts ranging from the late sixteenth

57

Zoutvaatje / *small salt dish*, Portugal, Lissabon / *Lisbon*, 1500-1700, majolica / *maiolica*, D 8 cm., bodenvondst / *unearthed* in Amsterdam, Waterlooplein, sloot onder aanplempingslaag / *ditch under dumped material*, terminus ante quem 1597

58

Zoutvaatje / *small salt dish*, Portugal, Lissabon / *Lisbon*, 1500-1700, majolica / *maiolica*, 8 cm., bodenvondst / *unearthed* in Amsterdam

59

Zoutvaatje / *small salt dish*, Portugal, Lissabon / *Lisbon*, 1500-1700, majolica / *maiolica*, 6,5 cm., bodenvondst / *unearthed* in Amsterdam, metrotunnel Oost / *metro tunnel East*

60
Compendario bord /
compendario plate,
inscriptie / *inscription* 'M S
LUDOV[ICO...]', Italië /
Italy, Faenza, werkplaats /
workshop Virgiliotto
Calamelli, 1531-1579, D
standing / *foot ring* circa
10 cm., bodemvondst /
unearthed in Enkhuizen,
Driebanen-Westerkerk

61
Compendario voetschaal /
compendario tazza,
Johannes de Doper / *John*
the Baptist, Italië / *Italy*,
Faenza, werkplaats /
workshop Bettissi, alias Don
Pino, 1562-1593, D 17 cm.,
bodemvondst / *unearthed* in
Vlissingen, Dokkershaven,
tonput / *barrel well* context
II (ca. 1575-1600)

De periode waarin de werkplaats aan Largo de Jesus actief was, is vastgesteld op de tweede helft van de zestiende eeuw en het begin van de zeventiende eeuw.⁴⁴ Het is daarmee een van de vroegste plateelbakkerijen uit Lissabon. Deze datering komt overeen met de contextdateringen van onze vondsten uit Vlissingen en Amsterdam.

De Portugese geanalyseerde groep bestaat slechts uit enkele voorwerpen, wat te weinig is om gefundeerde uitspraken te doen. Toch kunnen we op basis van de gedane metingen voorzichtig zeggen dat het Portugese tinglazuur een wat lagere tin-lood verhouding heeft dan het Franse wit en een wat hogere tin-lood verhouding dan het Italiaans.⁴⁵

ITALIË EN FRANKRIJK

In het eerste hoofdstuk van dit boek gaat Suzanne Lambooy in op de technologische ontdekking van het hoogwaardige witte tinglazuur rond het midden van de zestiende eeuw in Faenza en de verspreiding van deze techniek over Europa. In tegenstelling tot het dunne, breekbare glazuur op de Spaanse en Portugese majolica uit dezelfde periode, is het glazuur stralend wit, dik en dekkend. Deze innovatieve techniek had grote invloed op de vormgeving van de tafelwaar vanaf dat moment. In tegenstelling tot de zeer kleurrijk, minutieus en vooral vol gedecoreerde borden en schotels van vóór 1550 komt er een stijl in de mode die zich kenmerkt door een minimalistische en schetsmatige beschildering met een beperkt kleurenpalet. Deze stijl noemen we *compendario*, wat schetsmatig en beknopt betekent.⁴⁶ In de vormgeving van *compendario* speelt de kwaliteit van het witte tinglazuur een hoofdrol. Dit komt tot uitdrukking door het wit veel ruimte in de compositie te laten en door de objecten meer geornamenteerde vormen te geven. De onbeschilderde witte faience komt in Italië en Frankrijk niet lang na de introductie van de *compendario* op en werd in dezelfde werkplaatsen vervaardigd. De morfologie

to the end of the eighteenth century.⁴² Unfortunately, their small size, concave shape and unglazed exterior make it impossible to obtain reliable XRF readings from them.⁴³

Research has shown that the Largo de Jesus pottery was active in the latter half of the sixteenth century and the early seventeenth century.⁴⁴ This makes it one of the earliest faience production sites in Lisbon. The period matches that of the contexts of the Vlissingen and Amsterdam finds.

The group of Portuguese objects so far analysed is too small to permit any firm conclusions to be drawn. However, the Portuguese tin glaze appears on present evidence to contain a somewhat lower ratio of tin to lead than that on French white wares and a rather higher ratio than that on their Italian counterparts.⁴⁵

ITALY AND FRANCE

In the first chapter of this book, Suzanne Lambooy discusses the discovery of a high-quality white tin glaze in Faenza around the middle of the sixteenth century and the dissemination of this technology throughout Europe. Unlike the thin, fragile glazes used on Spanish and Portuguese maiolica of the same period, the new glaze was brilliantly white, thick and opaque. Its existence had a heavy influence on the design of tableware from that point on. The pre-1550 fashion for plates and dishes crammed all over with meticulously executed polychrome decoration gave way to a vogue for minimalist, sketchy type of decoration in a limited range of colours. This is called the *compendario* style, a term meaning sketchy and concise.⁴⁶ A key factor in *compendario* designs is the quality of the white tin glaze. This is reflected both in the space allocated to it within the composition and in the more ornamental shapes of the

62

Compendiario plooiischotel met 20 enkele plooien / *compendiario dish with 20 single gadroons, cupido / cupid, Nederland / Netherlands, 1625-1650, 29 cm., bodemvondst / unearthed in Diemen, waterput / well Overdiemerweg (1650-1675)*

van de Italiaanse en Franse *compendiario* en wit is daarom ook sterk met elkaar verweven. Hetzelfde geldt voor de vormtaal van de Italiaanse en de Franse faience, die ook een grote mate van overlap kent. Voor een beter inzicht in de vormtaal en productieherkomst van het wit zijn we daarom aangewezen op de kennis van de morfologie van de beschilderde *compendiario*, waarvan de herkomst in vele gevallen wél is vast te stellen. De focus bij de morfologie en de glazuuranalyses ligt op de faience uit Ligurische productiecentra (i.e. Albisola, Savona en Genua) en Nevers, omdat uit analyse van de beschilderde geïmporteerde *compendiario* en andere decorgroepen al overduidelijk is gebleken dat dit de grootste leveranciers van faience zijn in de late zestiende en de eerste helft van de zeventiende eeuw. Andere Italiaanse productiecentra nemen maar een bijzonder klein percentage in van het geheel aan importen.⁴⁷ Importen uit Faenza zijn uitermate zeldzaam in Nederland, maar zo nu en dan komen we er wel een tegen. Het vroegste voorbeeld van Faentijnse *compendiario*-faience in onze streken stamt uit het midden van de zestiende eeuw en is gevonden in Enkhuizen (afb. 60).⁴⁸ Dit bord draagt het signatuur van de werkplaats van Virgiliotto Calamelli (1531-1579) waar ook de eerste producten met een volledig wit glazuur zijn vervaardigd.

objects. Plain white faience appears in Italy and France not long after the introduction of *compendiario* decoration and was produced in the same workshops. The morphology of the Italian and French *compendiario* pieces is therefore closely linked to that of the white wares. The same is true of the morphology of Italian and French faience, where there is also a large overlap. For a better understanding of the morphology and geographical origins of the white wares, we need therefore to refer to existing knowledge concerning the morphology of those with *compendiario* decoration, the origin of which can often be established. In the analysis of morphology and glazes, the main focus is on faience from the Ligurian production centres (i.e. Albisola, Savona and Genoa) and from Nevers, because analysis of the imported *compendiario* pieces and other types of decorated faience has already placed beyond doubt that these regions were the main suppliers of faience in the late sixteenth and early seventeenth century. Other production centres in Italy account for only an extremely small percentage of total imports.⁴⁷ Imports from Faenza are extremely rare in the Netherlands. The earliest of the few pieces of *compendiario* ware from Faenza found in

63

Klein en plat compendiario bord met knik tussen spiegel en vlag / *small flat compendiario plate with angular transition between centre and rim, cupido / cupid, Italië / Italy, Ligurië / Liguria, 1610-1650, 21 cm., bodemvondst / unearthed in Amsterdam, Droogbak*

64

Compendiario plooiischotel met 15 enkele plooien / *compendiario dish with 15 single gadroons, cupido / cupid, Frankrijk / France, 1600-1650, 29 cm., bodemvondst / unearthed in Vlissingen, Dokkershaven, beerbak cesspit XXXIX (1610-1650)*

65

Compendiario plooischtel met 27 dubbele plooiën / *compendiario dish with 27 double gadroons*, man als centraal decor / *man as central motif*, Frankrijk / France, Nevers, 1620-1640, 29 cm., bodemvondst / *unearthed* in Akersloot

66

Compendiario plooischtel met 28 dubbele plooiën / *compendiario dish with 28 double gadroons*, wapen van Frankrijk / *heraldic weapon of France*, Frankrijk / France, Nevers, 1660-1680, 29 cm., bodemvondst / *unearthed* in Zaandam

Een tweede zestiende-eeuwse import uit Faenza is gevonden in een beerput in Vlissingen (afb. 61).⁴⁹ Dit exemplaar is gesigneerd met de letter DO PI verwijzend naar Don Pino, de bijnaam van de meester plateelschilder Leonardo de Bettissi (1562-1593). De werkplaats van Bettissi vervaardigde faience met de meest hoogwaardige kwaliteit witte tinglazuur in die periode. Uit dezelfde werkplaats is ook een kleine kom afkomstig die in laat zestiende-eeuwse context in Amsterdam is opgegraven (afb. 31). Beide ateliers waren nauw met elkaar verbonden en vervaardigden naast *compendiario* ook geheel witte faience.

De faientec techniek en de stijl *compendiario* werden in korte tijd uitermate populair in grote delen van Italië, zoals in Deruta, Ligurië, de Zuid-Italiaanse steden Castelli d'Abruzzo en Napels. Vervolgens verspreidde de productie zich zelfs naar de Franse steden Lyon en Nevers. De techniek werd daar geïntroduceerd door migrerende telgen van het beroemde Ligurische plateelbakkersgeslacht Conrado.⁵⁰ In de vroege zeventiende eeuw nemen ook Vlaamse en Nederlandse plateelschilders de stijl over, totdat de mode in de loop van de tweede helft van de zeventiende eeuw langzaam uitdooft (afb. 62).⁵¹ We vinden in Nederland importen uit alle genoemde Italiaanse productieregio's, maar de vondsten uit Deruta en Zuid-Italië zijn schaars.⁵² De bulk van de *compendiario* importen in Nederland komt in de eerste helft van de zeventiende eeuw uit Ligurië (afb. 63 en 81).⁵³ Daarnaast zien we onder de Nederlandse bodemvondsten vanaf de jaren '20 van de zeventiende eeuw tot ruim in de tweede helft van de zeventiende eeuw *compendiario* plooischtels uit Frankrijk, zowel met enkele (afb. 64)⁵⁴ als met dubbele plooiën (afb. 65, 66).⁵⁵ Het is door de summiere decoratie en het ontbreken van een decoratie op de vlag niet duidelijk of deze schotel een product uit Rouen, Cosne-sur-Loire of elders betreft. In Nevers zijn plooischtels met 15 lobben tot op heden niet gevonden.⁵⁶ Op basis van de stijl van de guirlande is een plooischtel uit Akersloot in de jaren 1620-1640 te dateren (afb. 65)⁵⁷ en een schotel uit Zaandam in de jaren 1660-1680 (afb. 66).⁵⁸ Deze laatste twee schoteltypen en guirlandes zijn beide bekend als Nevers-productie. Zij geven aan dat er zowel in het tweede als in het derde kwart van de zeventiende eeuw plooischtels met dubbele rijen plooiën in Nederland werden ingevoerd. Dit heeft gevolgen voor hoe we de geheel witte plooischtels met eenzelfde profiel dateren en interpreteren, maar daarover later meer.

this country dates from the mid-sixteenth century and turned up in Enkhuizen (ill. 60).⁴⁸ It is part of a plate marked for the workshop of Virgilio Calamelli (1531-1579), where the earliest pieces with a completely plain white glaze were also produced. A second sixteenth-century import from Faenza was found in a cesspit in Vlissingen (ill. 61).⁴⁹ That piece is marked 'DO PI' for Don Pino, the nickname of master painter Leonardo de Bettissi (1562-1593). Bettissi's workshop produced faience with the highest quality white tin glaze of the time. It also produced a small bowl found in a late sixteenth-century context in Amsterdam (ill. 80). The two workshops were closely linked and both produced plain white faience as well as *compendiario* wares.

Faience production and the *compendiario* style quickly became hugely popular in large parts of Italy, including Deruta, Liguria, and the southern Italian towns of Castelli d'Abruzzo and Naples. Production subsequently spread even to the French towns of Lyons and Nevers, where the technique was introduced by offspring of the celebrated Conrado family of Liguria.⁵⁰ In the early seventeenth century, Flemish and Dutch faience painters also adopted the style, until the vogue for it slowly faded away in the latter half of the seventeenth century (ill. 62).⁵¹ Archaeological finds in the Netherlands include imports from all the parts of Italy mentioned above, but those from Deruta and southern Italy are rare.⁵² The bulk of the *compendiario* faience imported into the Netherlands in the first half of the seventeenth century came from Liguria (ill. 63, 81).⁵³ However, finds in the Netherlands also include, dating from the 1620s to well into the second half of the seventeenth century, *compendiario* dishes from France with both single (ill. 64)⁵⁴ and double gadroons (ill. 65, 66).⁵⁵ Because of the summary paintwork and absence of decoration on the rims, it is unclear whether these pieces were produced in Rouen, Cosne-sur-Loire, or elsewhere. No such 15-lobed gadrooned dishes have so far been found in Nevers.⁵⁶ Judging by the style of the garlands, a gadrooned dish found in Akersloot can be dated to the 1620-1640 period (ill. 65)⁵⁷ and a dish found in Zaandam to 1660-1680 (ill. 66).⁵⁸ The latter two types of dishes and garlands are both known to have been produced in Nevers. They show that dishes with double rows of gadroons were imported into the Netherlands in both the second and the third quarter of the seventeenth century.

67

Plooischotel met 26 dubbele plooiën /
dish with 26 double gadroons, Frankrijk /
France, 1600-1700, 29 cm, bodemvondst
/ unearthed in Vlissingen, Dokkers-
haven, beerbak / cesspit XXXI (1609-
1675), perceel van / plot of Cornelis
Lampsins

68

Plooischotel met 20 enkele plooiën /
dish with 20 single gadroons, Frankrijk /
France, 1600-1700, 29 cm., bodemvondst
/ unearthed in Vlissingen, Dokkers-
haven, beerbak / cesspit XXXI (1609-
1675) perceel van / plot of Cornelis
Lampsins

PLOOISCHOTELS

Zoals gezegd zijn de Franse plooischotels een relatief makkelijk herkenbare groep. In Den Bosch en Zutphen zijn resp. 22 (afb. 84) en 8 (afb. 85) plooischotels van Franse makelij in één beerput gevonden. Beide vondstgroepen zijn in de glazuuranalyses meegenomen en vergeleken met het glazuur op borden uit een opgraving in Dijon, waarvan de herkomst Nevers op basis van bakselanalyses is vastgesteld.⁵⁹ Alle Zutphense en Bossche schotel bleken net als de borden uit Nevers in glazuurgroep F te vallen. De tin-lood verhouding van deze schotels is hoger dan bij het Ligurische en Portugese wit, maar lager dan bij de meeste Nederlandse groepen. De faïence uit Nevers laat dus een vrij consistente glazuurkwaliteit zien, wat enig houvast biedt bij het bepalen van een mogelijke herkomst van voorwerpen die niet op basis van hun vorm aan een productiecentrum zijn toe te schrijven. Er is slechts één voorwerp onder de geanalyseerde objecten dat op basis van de decoratie onmiskenbaar aan

This has consequences for the dating and interpretation of the plain white gadrooned dishes with an identical profile, but more on this later.

GADROONED DISHES

As already observed, the French gadrooned dishes are relatively easy to identify as such. Twenty-two of them have been found together in a single cesspit in 's-Hertogenbosch (ill. 84) and eight in one in Zutphen (ill. 85). Both these groups were included in the glaze analyses and their glazes were compared with those on plates unearthed in Dijon and known on the basis of body analyses to have been produced in Nevers.⁵⁹ Like the plates from Nevers, all the dishes found in Zutphen and 's-Hertogenbosch proved to fall into glaze group F. The tin-lead ratio in the dishes is higher than that found in Ligurian and Portuguese white wares, but lower than that in most

69

Voorbeelden standvoeten / *examples of foot rings*, v.l.n.r. / f.l.t.r.: Frankrijk / France, Nevers, 1600-1700; Nederland / Netherlands, 1625-1650; Nederland / Netherlands, 1650-1675

Rouen is toe te schrijven. Het resultaat van de meting van het glazuur van deze gemarmerde kan (afb. 90) kwam uit aan de rand van de groep met faience uit Nevers. Op basis van glazuuranalyse alleen zijn de twee productiecentra dus niet uit elkaar te houden, daarvoor is aanvullende bakselanalyse vereist.⁶⁰

In de eerste helft van de zeventiende eeuw waren in Nevers minstens tien plateelbakkersateliers actief.⁶¹ Uit de stilistische analyse van gedecoreerde plooischotels met een uitstaande vlag en een enkele of een dubbele rij plooiën, is gebleken dat deze duidelijke parallellen hebben met bakafval uit Nevers en Rouen.⁶² De geheel witte plooischotels op een standvoet met zowel een dubbele (afb. 67) als een enkele rij plooiën (afb. 68) zijn in grote hoeveelheden vervaardigd in de werkplaatsen in Nevers en Rouen, terwijl exemplaren met compendiariodecoratie veel minder frequent voorkomen.⁶³ In Nevers is bakafval van witte plooischotels gevonden, onder meer bij de werkplaats “Les Trois Mores”.⁶⁴ In het iets noordelijker gelegen Cosne-sur-Loire was eveneens een plateelbakker actief die vergelijkbare plooischotels en andere faience vervaardigde als in Nevers, zo blijkt uit bakafval.⁶⁵ Er is onlangs ook productieafval van plooischotels gepubliceerd uit Montpellier.⁶⁶ Morfologisch zijn de schotels uit Nevers, Rouen, Cosne-sur-Loire en Montpellier identiek aan de in Nederland gevonden exemplaren met een standvoet. De vorm van de plooischotels is ontleend aan een zilveren voorbeeld. De Franse benaming voor geplooid is dan ook *godronnée*, een term die normaliter vooral voor zilverwerk wordt gebruikt.

Uit Italiaanse productiesites zijn géén parallellen van de hier getoonde plooischotelvarianten bekend, uit Nederlandse productiecentra als Delft en mogelijk Haarlem of Harlingen dus wel, zowel met een enkele (afb. 62) als een dubbele rij plooiën.⁶⁷ Een verschil tussen de Nederlandse en Franse plooischotels is vooral in het derde kwart van de zeventiende eeuw te zien aan de standvoet (afb. 69). Die uit Nevers zijn meer gedrongen, met een diameter tussen de 8 en 9 cm en wat hoger, terwijl de Nederlandse standvoeten vooral in het derde kwart van de zeventiende eeuw breder en platter zijn (Ø ca. 10-11 cm). In het tweede kwart van de zeventiende eeuw zijn de Franse en de Nederlandse standvoeten echter nog veel meer aan elkaar verwant, zowel qua vorm als qua afmeting. De plooischotels met enkele en dubbele plooiën komen voor in verschillende uitvoeringen en afmetingen onder de Nederlandse bodemvondsten.⁶⁸ De variatie zit in het aantal plooiën en de diameter van de schotels. De diameter van de schotels met dubbele plooiën⁶⁹ ligt meestal zo rond de 29 cm (afb. 67). Toch zijn er in Zutphen twee afwijkende formaten aangetroffen, één met een diameter van 35 cm en één van 39 cm (afb. 85).⁷⁰ Bij deze variant plooischotel bestaat het aantal dubbele plooiën dat we uit Nederlandse bodem kennen uit 23, 27 of 28 stuks, welke alle drie bekend zijn uit Nevers-productie.⁷¹ In Nederland zijn rond het midden en

Dutch types. It seems, therefore, that the glazes on faience produced in Nevers are of fairly consistent quality, a conclusion that offers some basis for determining the possible origin of objects that cannot be attributed to any particular production centre on the basis of their morphology. Among the objects analysed, only one can be firmly attributed to Rouen on the basis of its decoration. The results of the analysis of the glaze on this marbled jug (ill. 90) placed it just inside the group of faience produced in Nevers. This shows that it is impossible to distinguish the products of Rouen and Nevers on the basis of glaze analysis alone: additional body analysis will be required.⁶⁰

At least 10 potteries produced faience in Nevers in the first half of the seventeenth century.⁶¹ Stylistic analysis of decorated dishes with a flaring rim and a single or double row of gadroons has revealed clear parallels with wasters from Nevers and Rouen.⁶² Plain white dishes with a foot-ring and either a double (ill. 67) or a single row of gadroons (ill. 68) were produced in large numbers in the workshops of both towns, whereas examples with *compendiario* decoration are much less common.⁶³ In Nevers, evidence of white gadrooned dishes has been found in kiln waste from the Les Trois Mores pottery and elsewhere.⁶⁴ Rather further north, in Cosne-sur-Loire, evidence from kiln waste shows that there was also a pottery producing gadrooned dishes and other faience similar to that made in Nevers.⁶⁵ A recent publication also mentions fragments of gadrooned dishes in production waste found in Montpellier.⁶⁶ The dishes made in Nevers, Rouen, Cosne-sur-Loire and Montpellier are morphologically identical to the examples with a foot-ring found in the Netherlands. Their shape derives from a silver prototype and it is worth noting in this context that the French term *godronnée* (from which the English word ‘gadrooned’ derives) is normally applied principally to silver. Nothing like the gadrooned dishes shown here is known from Italian production sites but – as already mentioned – there is evidence of such dishes, with both single (ill. 62) and double rows of gadroons, being produced in Dutch centres like Delft and possibly Haarlem or Harlingen.⁶⁷ Particularly in the third quarter of the seventeenth century, the foot-rings on such Dutch gadrooned dishes differ from those on their French counterparts (ill. 69). The Nevers foot-rings are narrower, with a diameter of between 8 and 9 cm, and slightly higher, whereas Dutch foot-rings of the same date are wider and flatter (Ø approx. 10-11 cm). In the second quarter of the century, however, the two are much more similar in both shape and size. Archaeological finds in the Netherlands have included dishes with both single and double gadroons and in various styles and dimensions.⁶⁸ The variation lies in the number of gadroons and the

zeker het derde kwart van de zeventiende eeuw ook plooischotels met dubbele rijen plooien vervaardigd.⁷²

Bij de plooischotels met enkele plooien⁷³ ligt de diameter ook steeds rond de 29 cm. (afb. 68), met in Venlo een uitschieter naar beneden van 15 cm. (afb. 114) en in Den Bosch een uitschieter naar boven van 35 cm. Het aantal enkele plooien varieert bij de Franse plooischotels uit Nederlandse bodem tussen acht, twaalf, vijftien, zestien, achttien, negentien of twintig stuks. Opvallend is dat plooischotels met twaalf, vijftien, achttien of negentien enkele plooien tot nu toe niet herkend zijn onder de productie in Nevers, wat mogelijk een andere productieherkomst suggereert voor die exemplaren. Acht, zestien en twintig enkele plooien zijn wel uit Nevers bekend.⁷⁴ Een voorbeeld van een beschilderde plooischotel uit de bodem van Diemen die wordt toegeschreven aan een Nederlandse productie uit het tweede kwart van de zeventiende eeuw, heeft ook een rij van twintig enkele plooien (afb. 62 en ARL, inv.nr. OVD-32-11). Het valt op dat de morfologische overeenkomsten met bijvoorbeeld de hier getoonde schotel uit Vlissingen groot zijn. Dezelfde gedrongen standring, dezelfde diameter, hetzelfde aantal van twintig enkele plooien. Zelfs de uitkomst van de glazuuranalyse geeft de schotel uit Diemen meer overeenkomsten met de Franse plooischotels dan met het Nederlandse bakafval uit de tweede helft van de zeventiende eeuw.⁷⁵ Toch is de schotel uit Diemen zéker niet Frans. De beschildering laat sterke overeenkomsten zien met de Nederlandse majolica uit die tijd en vertoont geen enkele gelijkenis met de Franse beschilderde plooischotels. Een opvallend verschil vormen de radiaal geplaatste guirlandes en de radiale strepen op de achterzijde van de schotel, iets wat we vaker zien bij Nederlandse plooischotels en nooit bij Franse. Een iets van de Franse plooischotels afwijkende vorm zijn de Nederlandse plooischotels met een enkele rij van 14 of 17 vrij korte plooien (afb. 115), welke zowel qua decoratie als glazuursamenstelling in de Nederlandse groep vallen (ARL, inv.nrs. A-559).

De ongedecoreerde Franse plooischotels komen in Nederland voor in vondstcomplexen uit de eerste driekwart van de zeventiende eeuw. Ze worden veel frequenter gevonden dan de gedecoreerde exemplaren. Uitgaande van de waarnemingen van Ab Lagerweij, van het Bureau Monumenten en Archeologie (BMA), Amsterdam⁷⁶ hebben de vroege exemplaren (1600-1640) van de witte faience plooischotels, óf een geel óf een rozerood hard baksel. Daarnaast hebben ze een romig wit glazuur met een gelige gloed. De latere exemplaren (1640-1660) van hetzelfde morfologische type hebben een zachter en een meer gelig baksel, terwijl het witte glazuur een koelere tint heeft. De dateringen van de voorwerpen zijn gebaseerd op die van de archeologische contexten waarin ze gevonden zijn.⁷⁷ Mogelijk hangen deze waarnemingen samen met de ontwikkeling van de faience-industrie in Frankrijk. Aan het eind van de zestiende en de eerste helft van de zeventiende eeuw vond de productie namelijk vooral in Nevers en omgeving plaats, waar zowel gele als rozerode baksels voorkomen. Vanaf de jaren veertig van de zeventiende eeuw verplaatste deze zich naar Rouen, waar de kleur van het baksel doffer geel lijkt te zijn. Dit is echter slechts een hypothese. Om dit te staven is aanvullend vergelijkend bakselonderzoek vereist, waarbij bakafval uit alle bekende Franse en Nederlandse productiecentra betrokken wordt.

diameter of the dishes. Dishes with double gadroons⁶⁹ generally have a diameter of around 29 cm (ill. 67). In Zutphen, however, two abnormally large platters have been found, one measuring 35 cm and the other 39 cm in diameter (ill. 85).⁷⁰ The dishes with two rows of gadroons excavated in the Netherlands all have 23, 27 or 28 gadroons: numbers paralleled in certain dishes produced in the Nevers region.⁷¹ Dishes with double rows of gadroons were also produced in the Netherlands around the middle and more particularly in the third quarter of the seventeenth century.⁷²

In the case of the dishes with single gadroons,⁷³ the diameter is invariably around 29 cm (ill. 68), with the exception of one extremely small example, less than 15 cm across, found in Venlo (ill. 114) and a large example measuring over 35 cm found in 's-Hertogenbosch. In French dishes excavated in the Netherlands, the number of single gadroons can be eight, 12, 15, 16, 19 or 20. Since no dishes with 12, 15, 18 or 19 single gadroons have so far been found among the examples identified as produced in Nevers, these dishes may well have been produced elsewhere. Dishes from Nevers with eight, 16 and 20 single gadroons are known.⁷⁴ A decorated gadrooned dish excavated in Diemen and thought to have been produced in the Netherlands in the second quarter of the seventeenth century also has a single row of 20 gadroons (ill. 62 and ARL, inv. no. OVD-32-11). There are striking morphological similarities between that piece and, for example, the dish from Vlissingen shown here: they possess the same squat foot-ring, diameter and number of single gadroons. Even the results of the glaze analysis show a greater similarity between the Diemen dish and the French examples than between it and examples found in Dutch production waste dating from the second half of the seventeenth century.⁷⁵ But the dish found in Diemen is definitely not French. The paintwork displays strong similarities to Dutch maiolica of the period and none at all to that on French gadrooned dishes. An obvious difference is the radiating pattern of garlands and the radiating lines on the back of the dish, a feature seen frequently on Dutch gadrooned dishes and never on French. The morphology of dishes with a single row of 14 or 17 fairly short gadroons is slightly different from that of the French gadrooned dishes (ill. 115) and such dishes fall within the Dutch group in terms both of decoration and glaze composition (ARL, inv.nrs. A-559).

Plain white French gadrooned dishes are found in the Netherlands in sites dating from the first three-quarters of the seventeenth century, where they are much more common than their decorated counterparts. According to personal observations by Ab Lagerweij of the Bureau of Monuments and Archaeology of the City Council of Amsterdam (BMA),⁷⁶ early examples (1600-1640) have a hard buff or reddish body and a creamy white glaze with a yellow tinge, whereas later examples (1640-1660) have a softer, yellower body and a glaze in a cooler shade of white. The dating of the objects is based on that of the archaeological contexts in which they were found.⁷⁷ These observations may perhaps reflect the evolution of the faience industry in France. In the late sixteenth and first half of the seventeenth century, production was mainly concentrated in and around Nevers, where both buff and reddish bodies occur. From the 1640s, it switched to Rouen, where the colour of the body appears to be a duller yellow. However, this is only a hypothesis. To confirm it would require further comparative research on kiln waste from all the known production centres in France and the Netherlands.

70

Plooischotel met 24 enkele plooiën en standvlak of b-keuze? / *dish with 24 single gadroons and no foot-ring or second choice?*, Frankrijk / France, 1600-1650, D 22 cm., bodemvondst / *unearthed* in Enkhuizen, De Baan 1

BORDEN

Borden zijn samen met de plooischotels de meest voorkomende geïmporteerde functiegroep onder de Nederlandse bodemvondsten. Het is vrijwel onmogelijk de borden op het oog op herkomst te determineren. In bijna alle productiecentra in Italië en Frankrijk, waar gedecoreerde faïence werd gemaakt, is ook geheel witte faïence geproduceerd. De borden met een knik tussen spiegel en vlag en een standing zijn in alle bekende Italiaanse en Franse productieplaatsen vervaardigd. Deze borden worden in Franse publicaties *plats à l'Italienne* genoemd, wat aangeeft dat de vorm aan de Italiaanse vormgeving is ontleend. De verschillen zitten vooral in de afmetingen, de verhoudingen van de hoogte en breedte en de breedte van de vlag.

Een bord uit Utrecht (locatie Paushuize) is relatief plat en aan de kleine kant (afb. 71). Het formaat komt overeen met wat we nu nog als ontbijtbord kennen en destijds als boterschotel. De diameters variëren tussen de 17 en de 23 cm. De hoogte ligt meestal tussen de 2 en de 3,5 cm. Deze vorm zien we een enkele keer onder het geheel wit, maar vinden we in Nederland vooral veel onder de gedecoreerde faïence uit Ligurië, zoals

PLATES

Apart from gadrooned dishes, plates are the commonest category of imported white wares unearthed by archaeologists in the Netherlands. It is virtually impossible to determine their origin on the basis of appearance alone. Plain white faïence was made in almost all the places in Italy and France where decorated faïence was produced. Plates with a foot-ring and an angular transition between centre and rim were made in all the known Italian and French production centres. In French publications, they are called *plats à l'Italienne*, indicating that the shape was Italian in origin. The main differences lie in the dimensions, the ratio of height to width, and the width of the rim.

A plate found at the Paushuize excavation site in Utrecht is relatively flat and fairly small (ill. 71). The size is equivalent to what is still sometimes called a breakfast plate and was then referred to in Dutch as a *boterschotel* (butter plate). The diameters vary between 17 and 23 cm, while the height is generally between 2 and 3.5 cm. This shape is occasionally seen among the plain white wares, but tends in the

71

Plat bord met knik spiegel-vlag / *flat plate with angular transition between centre and rim*, waarschijnlijk Ligurië, Italië / *probably Liguria, Italy*, 1600-1700, D 23 cm., bodemvondst / *unearthed* in Utrecht, Paushuize

72

Diep bord met knik spiegel-vlag / *deep plate with angular transition between centre and rim*, waarschijnlijk Ligurië, Italië / *probably Liguria, Italy*, 1600-1700, bodemvondst / *unearthed* in Amsterdam, Oudezijds Achterburgwal 84 90, 94 98, complex Casa Rosso, beerput / *cesspit* 5 (1600-1700)

bij de Ligurische *berrettino*, de *bianco-blu* en de *compendiario*, maar het model is zeker ook in vele andere plaatsen gemaakt, waaronder het Franse Nevers. Het glazuur van het bord uit Utrecht, Paushuizen en drie exemplaren uit een scheepwrak bij Texel (afb. 87) is geanalyseerd en laat de meeste overeenkomsten zien met de groep waarin de (op basis van hun decoratie) als Ligurisch bestempelde voorwerpen zitten.⁷⁸ Een vergelijkbaar bord uit een Rotterdamse beerput vertoont echter de meeste overeenkomsten met de faïence uit Nevers (ARL, inv.nr. 05-54-437).⁷⁹ Er lijkt een subtiel verschil in vorm te bestaan tussen de Ligurische en Franse exemplaren. De Ligurische borden hebben een iets vloeiender overgang van spiegel (middelste, dieper gelegen deel van het bord of 'plat') naar vlag (het deel van de knik tot de rand), terwijl de Franse een iets scherper knik vertonen.

Het grotere en diepere broertje heeft verhoudingen die meer overeenkomen met onze soepborden (afb. 72). De diameter varieert tussen de 21 en 33 cm. en de hoogte tussen de 3 en de 5,5 cm. Er is dus in enige overlap met de zojuist besproken plattere variant. Het is in geheel wit het meest gangbare bordtype onder de geïmporteerde Nederlandse bodemvondsten, en is bekend uit de Italiaanse productieregio's of -plaatsen Ligurië, Faenza, Venetië, Deruta, Castelli d'Abruzzo en het Franse Nevers.⁸⁰ Onder Nederlandse bodemvondsten zien we dit type bord ook veel bij de beschilderde geïmporteerde faïence uit verschillende gebieden. De glazuurmetingen van het getoonde Amsterdamse bord komen het meest overeen met de Ligurische groep (ARL, inv.nr. OZA-30-5) terwijl een bord met vergelijkbaar profiel uit Nijmegen, Hessenberg overeenkomt

Netherlands to be found among the decorated faïence from Liguria, such as Ligurian *berrettino*, *bianco-blu* and *compendiario* wares.

Plates like this were certainly also produced in many other places, including Nevers. The glazes on the one from the Paushuizen site in Utrecht and on three examples from a shipwreck off the Dutch island of Texel (ill. 87) have been analysed and show greatest similarity to the group of objects attributed (on the basis of their decoration) to the Ligurian potteries.⁷⁸ However, a similar plate found in a Rotterdam cesspit shows greatest similarity to faïence made in Nevers (ARL, inv. no. 05-54-437).⁷⁹ There seems to be a subtle difference in shape between the Ligurian and French examples, with Ligurian plates displaying a rather smoother transition between centre and rim and French examples a rather more angular one.

The dimensions of the larger, deeper version are closer to those of present-day soup plates (ill. 72). The diameter ranges from 21 to 33 cm and the height from 3 to 5.5 cm. There is therefore a degree of overlap with the flatter variant just discussed. In plain white, this is the commonest type of plate among the import pottery excavated in the Netherlands, and is known from the Italian production regions or towns of Liguria, Faenza, Venice, Deruta and Castelli d'Abruzzo and from Nevers in France.⁸⁰ It also occurs frequently among Dutch archaeological finds of decorated import faïence from various places. The results of the glaze analysis on the Amsterdam plate shown here are closest to those of the Ligurian group (ARL, inv. no. OZA-30-5), while the composition of the glaze on a plate with a similar profile

73

Compendiario bord met overhangende rand / *compendiario plate with everted rim*, Italië / *Italy*, Ligurië / *Liguria*, 1600-1650, 14 cm., bodemvondst / *unearthed* in Zaandam, Hogendijk 9-11, (1600-1650)

74

Bianco-blu bord met overhangende rand / *bianco-blu plate with everted rim*, Italië / *Italy*, Ligurië / *Liguria*, 1575-1625, 21 cm., bodemvondst / *unearthed* in Amsterdam, Zwanenburgerstraat 9, beerput / *cesspit* 37 (1615-1630)

met de Franse glazuursamenstelling (ARL, inv.nr. Hb3.26.020-Aw DEV-053).⁸¹

De volgende variant is een bord met een overhangende rand en een standring (afb. 73, 74). Het is onder de Ligurische beschilderde faience het meest voorkomende bordtype in Nederland. Uit Ligurië is bekend dat daar geheel witte faience is geproduceerd⁸², zoals in zo veel plaatsen waar men tinglazuuraardewerk maakte. Het bordtype komen we in Nederland tegen onder de *compendiario* met een diameter van ca. 14 cm (afb. 73). Daarnaast zien we het zeer veelvuldig bij de Ligurische *berrettino* en *bianco-blu* met een diameter rond de 14 of de 21 cm. (afb. 74).⁸³

De vorm is daar al bekend vanaf de eerste helft van de zestiende eeuw. De spaarzame fragmenten van witte voorbeelden uit Nederlandse bodem hebben steeds een diameter van 21 à 22 cm.⁸⁴ De borden met overhangende rand lijken bovendien in de andere Italiaanse én Franse productieregio's juist te ontbreken. Het model is echter wel zeker in Nederlandse productiecentra uit de tweede helft van de zeventiende eeuw vervaardigd, zoals ook een geanalyseerd stuk uit de Amsterdamse Rozengracht illustreert (ARL, inv.nr. ROG7-11). De vorm kan echter zeer goed voor Ligurisch doorgaan. Indien een dergelijk bord in een context uit de eerste helft van de zeventiende eeuw wordt aangetroffen dan moet eerder aan een Ligurische herkomst gedacht worden.

KAN

Een bijzondere vondst is de witte (lampet?)kan uit Breda, die niet onder het Nederlandse vormenspectrum bekend is. De vorm is echter wel in biscuit onder het bakafval uit Nevers aangetroffen (afb. 130).⁸⁵

KOMMEN

Van de grote, witte, uitheemse kommen onder de Nederlandse bodemvondsten is tot nu toe slechts één vormtype te onderscheiden, namelijk een diepe kom met een overhangende rand en een standring (afb. 75). In Zutphen zijn twee exemplaren gevonden in dezelfde beerput als de acht Franse plooischotels. Ze hebben beide een diameter van 24 cm. en een hoogte van 8 cm. We kennen deze vorm van de Ligurische beschilderde faience, opnieuw zowel bij de *berrettino*, de *bianco-blu* als de *compendiario*⁸⁶, maar ook uit vrijwel alle andere Italiaanse productieregio's en het Franse Nevers.⁸⁷ Deze komvorm is vanaf het midden van de zeventiende

unearthed in the Hessenberg area of Nijmegen matches that of French examples (ARL, inv. no. Hb3.26.020-Aw DEV-053).⁸¹

The next variant is a plate with an everted rim and a foot-ring (ill. 73 and 25). Among the Ligurian decorated faience, this is the type of plate most frequently unearthed in the Netherlands. We know from evidence found in Liguria that plain white faience was also produced there⁸², as in so many other places where tin-glazed earthenware was produced. This type of plate occurs in the Netherlands among the *compendiario* wares with a diameter of approx. 14 cm. (ill. 73). It is also extremely common among the Ligurian *berrettino* and *bianco-blu* wares with a diameter of around 14 or 21 cm. (ill. 74).⁸³ In that case, the shape occurs as early as the first half of the sixteenth century. The rare fragments of plain white examples excavated in the Netherlands invariably have a diameter of 21 to 22 cm.⁸⁴ By contrast, plates with everted rims do not seem to be found in the other production regions of either Italy or France. However, they were certainly made in Dutch production centres active in the second half of the seventeenth century, as witness the results of analysis of a fragment found in the Rozengracht in Amsterdam (ARL, inv. no. ROG7-11). However, the shape could very well pass for Ligurian and if a plate of this type were to be found in a context dating from the first half of the seventeenth century, we would have to think rather of a Ligurian origin.

JUG

The plain white jug or ewer excavated in Breda is a most unusual find. Its shape is otherwise unknown in the Netherlands but is seen in biscuit-fired wares found among kiln waste in Nevers (ill. 130).⁸⁵

BOWLS

The large, plain white, imported bowls so far excavated in the Netherlands are all of one morphological type: a deep bowl with an everted rim and a foot-ring (ill. 75). Two of these were found in Zutphen, in the same cesspit as the eight French gadrooned dishes. Both these bowls have a diameter of 24 cm. and are 8 cm. high. Bowls of this shape are known in Ligurian decorated faience, occurring once again among the *berrettino*, *bianco-blu* and *compendiario* wares⁸⁶, but

75

Diepe kom met overhangende rand / deep bowl with everted rim, Italië, Frankrijk of Nederland / Italy, France or the Netherlands, 1600-1700, 24 cm., bodemvondst / unearthed in Zutphen, beerput / cesspit Herman Otto van Bronckhorst, graaf van / Count of Limburg Stirum (1650-1657)

76

Kom met uitgebogen rand / bowl with flaring sides, Italië of Frankrijk / Italy or France, 1575-1650, 14 cm., bodemvondst / unearthed in Amsterdam, Jodenbreestraat 12, beerput / cesspit 3 (1600-1625)

77

Kom met rechte rand / *bowl with straight side*, Italië of Frankrijk / *Italy or France*, 1575-1650, 13 cm., bodemvondst / *unearthed* in Amsterdam, Jodenbreestraat 12, beerput / *cesspit* 3 (1600-1625)

78

Kom met rechte rand en twee vijflobbige oren / *bowl with straight sides and two five-lobed lug handles*, Italië of Frankrijk / *Italy or France*, 1575-1650, bodemvondst / *unearthed* in Amsterdam, Jodenbreestraat 10, beerput / *cesspit* 1 (1600-1625)

eeuw ook in Nederland vervaardigd, zoals de kom uit de beerput van De Porceleyne Fles (afb. 139) en de kom uit Vlaardingen laten zien (ARL, inv.nr. DG_1.102AW493.7).⁸⁸ De Zutphense kommen zijn nog niet aan een glazuuranalyse onderworpen, maar worden wel meegenomen in het op handen zijnde vervolgonderzoek. Daaruit zal blijken tot welke productieherkomst deze gerekend moeten worden.

PAPKOMMEN

De witte geïmporteerde papkommen hebben een licht uitgebogen (afb. 76) of een rechte rand (afb. 77 t/m 79). De papkommen met een uitgebogen rand zien we eigenlijk nooit met oren. De papkommen met een rechte rand komt voor met én zonder oren. De papkom zonder oren met rechte rand is een zeer veelvoorkomende vorm onder de *berrettino* en de *bianco-blu* en een enkele keer onder het wit (afb. 77). De papkom met twee vijflobbige oren zien we juist vaker onder de geheel witte importen en ook onder de beschilderde *compendiario* (afb. 78). De papkommen met en zonder de twee vijflobbige oren is een vorm die veelvuldig uit opgravingen in Faenza is opgedoken⁸⁹ en ook bekend is met onmiskenbaar Faentijnse decoratie uit de Nederlandse bodem (afb. 80).⁹⁰ Daarnaast zijn er voorbeelden uit Ligurië (afb. 81)⁹¹ bekend én vele witte exemplaren uit Nevers⁹².

also exist from virtually every other production region in Italy and from Nevers in France.⁸⁷ Indeed, from the mid-seventeenth century the same type of bowl was also produced in the Netherlands, as witness the example found in the cesspit of De Porceleyne Fles (ill. 139) and one found in Vlaardingen (ARL, inv. no. DG_1.102AW 493.7).⁸⁸ The bowls found in Zutphen have not yet been subjected to glaze analysis, but will be included in the forthcoming follow-up study. This should reveal where they were produced.

PORRINGERS

The plain white imported porringers have slightly flaring (ill. 76) or straight sides (ill. 77-79). Those with flaring sides never seem to have handles, while porringers with straight sides are found both with and without them. Straight-sided porringers without handles are very common among *berrettino* and *bianco-blu* wares and very occasionally occur in plain white (ill. 77). However, porringers with two five-lobed lug handles are actually commoner among the plain white imports and also among the decorated *compendiario* wares (ill. 78). Porringers with and without five-lobed lugs have often turned up in excavations in Faenza⁸⁹ and examples bearing paintwork unmistakably executed in Faenza have also been unearthed in the

79

Kom met rechte rand en s-vormig oor / *bowl with straight sides and S-shaped handle*, Frankrijk / *France*, 1600-1700, D 11 cm., bodemvondst / *unearthed* in Amsterdam, waarneming / *observation*, Haarlemmerdijk 30-40, beerput / *cesspit*

80

Kom met rechte rand zonder oren / *bowl with straight sides without handles*, Italië / *Italy*, Faenza, 1575-1600, D 13 cm., bodemvondst / *unearthed* in Amsterdam, Waterlooplein, aanplempingslaag / *dumped material* (1595-1597)

81

Kom met rechte rand en twee vijflobbige oren / *bowl with straight sides and two five-lobed lug handles*, Italië / *Italy*, Ligurië / *Liguria*, 1600-1650, D 12 cm, bodemvondst / *unearthed* in Noord-Holland / *province of North Holland*

82

Zoutvat / *salt cellar*, Frankrijk of Italië / *France or Italy*, 1600-1700, 10,5 cm., bodemvondst / *unearthed* in Amsterdam, Lindengracht 42, beerput / *cesspit*

De witte kom met rechte rand en één s-vormig oor (afb. 79) is geanalyseerd en komt het meest overeen met de Franse glazuurgroep. De andere drie witte exemplaren zijn niet geanalyseerd maar komen wel in aanmerking voor vervolgonderzoek. Twee beschildeerde papkommen die op basis van hun decoratie Faenza en Ligurië zijn toegeschreven, zijn beide geanalyseerd om als controle bij te dragen aan het vormen van herkomstgroepen. De kom uit Faenza⁹³ (afb. 80) laat een afwijkend meetresultaat zien, anders dan het Franse, Nederlandse of het Ligurische dat we tot nu toe gemeten hebben (ARL, inv.nr. WLO-155-374). Er zijn echter te weinig Faentijnse stukken geanalyseerd om te zien of deze onderling ook een groep vormen. De Ligurische papkom⁹⁴ (afb. 81) laat dezelfde waarden zien als enkele andere Ligurische voorwerpen (ARL, inv.nr. [Coll. Ron Jonkhout, met vogel]).⁹⁵

Omdat het moeilijk is grip te krijgen op de vormtaal van het wit zijn we steeds aangewezen op de morfologie van de beschildeerde tegenhangers en de parallellen daartussen. Omdat de Ligurische faience veruit de grootste groep onder de Italiaanse importen vertegenwoordigt, én omdat het *compendiario* de meest met het wit verwante groep is, is in bijlage 2 ook een morfologisch overzicht opgenomen van de Ligurische *compendiario* uit Nederlandse bodem. Dit kan een houvast bieden bij het vinden van parallellen voor aanvullende vormen van Ligurisch witte faience die in deze bijdrage niet aan bod zijn geweest.

Netherlands (ill. 80).⁹⁰ Examples are also known from Liguria (ill. 81)⁹¹ and many plain white examples have been found in Nevers.⁹² The glaze on the straight-sided white bowl with an S-shaped handle (ill. 79) has been analysed and shows greatest similarity to the French group. The other three plain white examples have not been analysed but certainly qualify for follow-up study. Two decorated porringers attributed to Faenza and Liguria on the basis of their paintwork have both been analysed in order to provide a control group in the creation of a typology. The results of the glaze analysis for the bowl from Faenza⁹³ (ill. 80) are very different from those for the French, Dutch or Ligurian examples so far included in the study (ARL, inv. no. WLO-155-374). However, too few examples made in Faenza have so far been analysed to know whether they constitute a separate group. The Ligurian porringer⁹⁴ (ill. 81) shows the same values as some other Ligurian pieces (ARL, inv. no. [Coll. Ron Jonkhout, met vogel]).⁹⁵ The morphology of the white wares is so difficult to grasp that we are constantly forced to refer to that of their decorated counterparts and the parallels between the two. Because Ligurian faience constitutes by far the largest group among the Italian imports, and also because the *compendiario* wares are the group most closely related to the plain white ones, Appendix 2 also includes a morphological overview of Ligurian *compendiario* wares excavated in the Netherlands. This may help to identify parallels for pieces of plain white Ligurian faience of a shape not discussed in this section of the book.

83

Verspreidingskaart vindplaatsen van Franse en Italiaanse witte faience in Nederland, circa 1575-1650 / map showing distribution of find sites for French and Italian plain white faience in Netherlands, circa 1575-1650

ZOUTVAT

Er is één type geheel wit zoutvat dat op verschillende plaatsen in Nederlandse bodem is aangetroffen en overeenkomt met een voorbeeld uit Nevers (afb. 82).⁹⁶ Dergelijke zoutvaten worden in Frankrijk ook ‘à l’Italienne’ genoemd, dat aangeeft dat ze aan de Italiaanse vormgeving zijn ontleend. Onder de Nederlandse faience komt deze vorm niet voor. Toekomstig baksel- en glazuuronderzoek kan meer duidelijkheid geven over de herkomst van dergelijke vormen.

Verspreiding

Vondsten van geïmporteerde witte faience zijn in elk geval bekend uit Amsterdam, Delft, Den Haag, dorpen in De Streek, Enkhuizen, Hoorn, Groningen, St. Oedenrode, Tilburg, Utrecht, Vlissingen, Zaandam, Zutphen en een scheepswrak bij Texel (afb. 83). Wat opvallend is bij de verspreiding van de uitheemse witte faience, en dan vooral de Franse stukken, is

SALT CELLAR

There is one type of plain white salt cellar that has been excavated in various places in the Netherlands and matches an example found in Nevers (ill. 82).⁹⁶ In France, salt cellars of this kind are sometimes called ‘à l’Italienne’, suggesting that the design originated in Italy. The type does not occur among faience produced in the Netherlands. Future body and glaze analyses may help to clarify the origin of objects with this morphology.

Distribution

Imported examples of plain white imported faience are known to have been unearthed in a range of places, including Amsterdam, Delft, The Hague, villages in the De Streek area of North Holland, Enkhuizen, Hoorn, Groningen, St. Oedenrode, Tilburg, Utrecht, Vlissingen, Zaandam, Zutphen and a shipwreck off Texel (ill. 83).

dat deze iets afwijkt van de verspreiding van de overige beschildeerde importen uit de eerste helft van de zeventiende eeuw, zoals bijvoorbeeld de Ligurische⁹⁷ of de Portugese⁹⁸ faience, de andere twee grote faience importgroepen. De verspreiding lijkt iets minder eenzijdig verbonden te zijn aan de connectie met de zeevaart en iets meer met woonplaatsen van de elite. Dit is echter zeker niet zwart-wit te stellen wegens gebrek aan synthetiserend onderzoek op dit terrein. Zo zijn er bijvoorbeeld ook in armere contexten in Zutphen witte plooischotels aangetroffen, zoals op de vindplaats Het Houten Wambuis.⁹⁹ Toch komen we de Ligurische of Portugese faience vrijwel nooit in steden of woonplaatsen in het binnenland tegen in tegenstelling tot de witte faience. Het verspreidingspatroon dat we hier zien afgebeeld, geeft voor nu slechts een eerste indruk, het is zeker nog niet uitputtend onderzocht en er zullen vast en zeker nog vele extra punten op de kaart bijkomen.

STEDEN EN DORPEN DIE EEN CONNECTIE HEBBEN MET SCHEEPVAART

• Amsterdam, beerput Zwanenburgerstraat 9

Dat de steden en dorpen die op de één of andere manier actief zijn in de scheepvaart goed vertegenwoordigd zijn, moge duidelijk zijn. Het valt op dat juist de Franse plooischotels ook daar vooral in de beerputten van de hogere klasse worden aangetroffen. Zo zijn er op de Waterlooplein opgraving in Amsterdam uit een beerput aan de Zwanenburgerstraat 9 (beerput 37) naast fragmenten van drie onbeschildeerde Franse plooischotels met dubbele plooien nog veertien andere importstukken aangetroffen, o.a. Ligurische *bianco-blu* (afb. 74) en *compendiario* en een Portugese beschildeerde kom met rechte wand, wat ook voor Amsterdamse begrippen veel is voor één beerput. In wit zijn er ook nog een diep bord, een kan en twee papkommen (één zonder en één met twee vijflobbige oren) uit deze beerput gekomen (afb. 79, tabel 1).

• Vlissingen, Dokkershaven, beerbak pand Cornelis Lampsins

Uit de opgraving Vlissingen Dokkershaven komt hetzelfde beeld naar voren. De enige beerbak (1609-1675) die twee onbeschildeerde Franse plooischotels (afb. 67, 68) en een Italiaans of Frans diep wit bord opleverde, was ook de rijkste van de hele opgraving, zowel qua kwantiteit als kwaliteit van de vondsten uit binnen- en buitenland.¹⁰⁰ Het perceel van de beerbak was eigendom van Cornelis Lampsins, een telg uit de rijke koopmans- en redersfamilie Lampsins in Vlissingen, baron van Tobago, bewindhebber in de WIC en burgermeester van Vlissingen van 1654-1660. Of de beerbak daadwerkelijk aan Cornelis Lampsins behoorde of dat dit één van de huizen was die hij verhuurde, is niet met zekerheid te zeggen. Hoe dan ook heeft de beerbak een uitzonderlijk rijk ensemble aan vondsten opgeleverd uit Nederland, het Duitse Rijnland, de Saintonge,

The striking feature of this distribution of finds, and more particularly that of the French pieces among them, is that it differs from that of decorated faience imported in the first half of the seventeenth century from regions like Liguria⁹⁷ or Portugal⁹⁸ (the two other main sources). The distribution seems slightly less closely linked to shipping routes than to patterns of residence among the Dutch elite. However, this still cautious conclusion needs to be confirmed by synthetic research on the issue. There are exceptions to the rule. For example, plain white gadrooned dishes have also been found in poorer contexts in Zutphen, like the Het Houten Wambuis site.⁹⁹ It is true to say, however, that – unlike the plain white faience – decorated Ligurian or Portuguese faience is virtually never found in towns or residential sites away from the coast. The pattern of distribution described here is no more than an initial impression; research on the subject has so far been far from exhaustive and many extra find places will no doubt be added to the map in future.

TOWNS AND VILLAGES LINKED TO SHIPPING

• Amsterdam, cesspit at Zwanenburgerstraat 9

Towns and villages actively involved in maritime trade are obviously well represented. There, as elsewhere, French-made gadrooned dishes are found mainly in the cesspits of the upper classes. At the Waterlooplein site in Amsterdam, for example, a cesspit at Zwanenburgerstraat 9 (cesspit 37) yielded not only fragments of three undecorated French dishes with double gadroons, but 14 other imported pieces, including Ligurian *bianco-blu* (ill. 74) and *compendiario* wares and a decorated straight-sided Portuguese bowl. By Amsterdam standards, this is a lot for one cesspit. The same cesspit also yielded other white wares: a soup-type plate, a jug and two porringers (one without handles and the other with two five-lobed lugs) (ill. 79, table 1).

• Vlissingen, Dokkershaven, cesspit serving property of Cornelis Lampsins

The Dokkershaven site in Vlissingen gives the same impression. The only cesspit (1609-1675) to yield two undecorated French gadrooned dishes (ill. 67, 68) and a plain white Italian or French soup-type plate was also the richest in the entire site in terms of both the quality and the quantity of indigenous and imported finds.¹⁰⁰ The plot with the cesspit was the property of Cornelis Lampsins, a member of a wealthy family of merchants and ship-owners. He was Baron of Tobago, director of the Dutch West India Company, and burgomaster (mayor) of Vlissingen from 1654 to 1660. It is impossible to say for certain whether the cesspit was used by Cornelis Lampsins' own

Tabel 1: Witte importfaience. Opgraving Waterlooplein Amsterdam, beerput 37 Zwanenburgerstraat 9 (contextdatering: 1615-1630)

aantal	vorm	omschrijving	diameter
2	plooischotel	28 dubbele plooien	29,5 cm
1	plooischotel	dubbele plooien	-
1	bord	met knik spiegel-vlag	22,5 cm
1	kan		-
1	papkom		14 cm
1	papkom	twee vijflobbige oren	12 cm

Table 1: Imported white faience. Excavation Waterlooplein Amsterdam, cesspit 37. Zwanenburgerstraat 9 (context date: 1615-1630)

number	form	features	diameter
2	gadrooned dish	28 double gadroons	29.5 cm
1	gadrooned dish	double gadroons	-
1	plate	angular transition centre/rim	22.5 cm
1	jug		-
1	porringer		14 cm
1	porringer	two five-lobed handles	12 cm

Tabel 2: Witte importfaience. Opgraving Vlissingen, Dokkershaven, beerput XXXI (contextdatering: 1609-1675)

aantal	vorm	omschrijving	diameter
1	ploischotel	26 dubbele plooiën	29 cm
1	ploischotel	22? enkele plooiën	-
1	bord	met knik spiegel-vlag	23,5 cm

Nevers, Ligurië, China en Japan. Bovendien was het perceel gelegen aan het dok waar de meest statige huizen gesitueerd waren. (tabel 2)

VINDPLAATSEN IN BINNENLAND

• *Den Bosch, Het Keizershof*

Het Keizershof is een groot adellijk complex aan de Keizerstraat in 's-Hertogenbosch. Het is in de loop van de vijftiende eeuw tot stand gekomen en rond 1526 ingrijpend verbouwd in renaissancestijl. In de zestiende eeuw was het rijkste huis van de stad waar soms Koninklijke gasten verbleven. De bewoners waren goeude burgers, gouverneurs en schepenen. Achter de keukenvleugel van het complex bevond zich een grote beerput die tussen het eind van de vijftiende en het eind van de negentiende eeuw werd gebruikt. In de beerput kwam een gedeelte van het gebroken huisraad en keukenafval terecht en de inhoud geeft ons een goed beeld van de levenswijze van de bewoners. In de beerput zijn diverse lagen te onderscheiden. In een laag die gedateerd kan worden tussen circa 1625 en 1675 kwam onder meer een groot aantal Franse ploischotels tevoorschijn, maar liefst 22 stuks. Deze maakten deel uit van het huisraad van gouverneur Anthony Schetz, heer van Grobendonck (1621-1629) of Hendrick van Bergaigne, hoog- en laagschout van de stad en de meierij van 's-Hertogenbosch (1629-1666). Dit is de grootste vondst van Franse ploischotels binnen één context in Nederland. Naast de ploischotels werden in de laag ook enkele voorwerpen van kraakporselein, steengoed kannen en een groot aantal eenvoudige glazen roemers

Table 2: Imported white faience. Excavation Vlissingen, Dokkershaven, cesspit XXXI (context date: 1609-1675)

number	form	features	diameter
1	gadroned dish	26 double gadroons	29 cm
1	gadroned dish	22? single gadroons	-
1	plate	angular transition centre/rim	23.5 cm

household or by the occupants of one of the houses he rented out. Be that as it may, it yielded an exceptionally rich set of finds from the Netherlands, the German Rhineland, the Saintonge coastal region of France, Nevers, Liguria, China and Japan. And the plot was located beside the harbour, where the most distinguished houses stood. (table 2)

FIND PLACES IN INLAND AREAS

• *'s-Hertogenbosch, the Keizershof*

The Keizershof was a major aristocratic complex in Keizerstraat, 's-Hertogenbosch. The house was erected in the course of the fifteenth century and converted to a Renaissance-style mansion in around 1526. In the sixteenth century, it was the wealthiest residence in the town and sometimes accommodated royal visitors. The occupants were wealthy townspeople, governors and aldermen. Behind the kitchen wing of the complex, there was a large cesspit used from the late fifteenth to the late nineteenth century. Since a proportion of the household's broken belongings and kitchen waste was deposited there, its contents give a good impression of the occupants' way of life. Various layers can be distinguished. One of them, dating from around 1625 to about 1675, was found to contain no fewer than 22 French gadroned dishes. They had been among the household goods either of governor Anthony Schetz, Lord of Grobendonck (1621-1629) or of Hendrick van Bergaigne, a senior official (*hoogschout* and *laagschout*) of the town and bailiwick of 's-Hertogen-

Tabel 3: Witte importfaience. Opgraving Den Bosch, Keizershof, beerput (contextdatering: 1625-1675)

aantal	vorm	omschrijving	diameter
1	ploischotel	28 dubbele plooiën	30 cm
1	ploischotel	28 dubbele plooiën	27,5 cm
2	ploischotel	27 dubbele plooiën	28 cm
1	ploischotel	27 dubbele plooiën	27,5 cm
1	ploischotel	23 dubbele plooiën	29 cm
1	ploischotel	dubbele plooiën	29 cm
1	ploischotel	dubbele plooiën	-
2	ploischotel	smalle plooiën	-
1	ploischotel	20 enkele plooiën	30 cm
1	ploischotel	20 enkele plooiën	29,5 cm
1	ploischotel	20 enkele plooiën	28,5 cm
1	ploischotel	19 enkele plooiën	35 cm
1	ploischotel	16 enkele plooiën	29 cm
1	ploischotel	16 enkele plooiën	29 cm
2	ploischotel	15 enkele plooiën	29,5 cm
1	ploischotel	15 enkele plooiën	30 cm
2	ploischotel	8 enkele plooiën	30 cm
1	ploischotel	brede plooiën	-

Table 3: Imported white faience. Excavation Den Bosch, Keizershof, cesspit (context date: 1625-1675)

number	form	features	diameter
1	gadroned dish	28 double gadroons	30 cm
1	gadroned dish	28 double gadroons	27.5 cm
2	gadroned dish	27 double gadroons	28 cm
1	gadroned dish	27 double gadroons	27.5 cm
1	gadroned dish	23 double gadroons	29 cm
1	gadroned dish	double gadroons	29 cm
1	gadroned dish	double gadroons	-
2	gadroned dish	narrow gadroons	-
1	gadroned dish	20 single gadroons	30 cm
1	gadroned dish	20 single gadroons	29.5 cm
1	gadroned dish	20 single gadroons	28.5 cm
1	gadroned dish	19 single gadroons	35 cm
1	gadroned dish	16 single gadroons	29 cm
1	gadroned dish	16 single gadroons	29 cm
2	gadroned dish	15 single gadroons	29.5 cm
1	gadroned dish	15 single gadroons	30 cm
2	gadroned dish	8 single gadroons	30 cm
1	gadroned dish	wide gadroons	-

84

Vijftien van de 22 geïmporteerde plooischotels / *fifteen of the 22 imported gadrooned dishes*, Frankrijk / *France*, 1625-1675, D linksboven / *top left* 29 cm., bodemvondst / *unearthed* in Den Bosch, beerput / *cesspit* De Keizershof

aangetroffen.¹⁰¹ Alle hier afgebeelde plooischotels (afb. 84) zijn geanalyseerd en de metingen vormen een bijzonder consistente groep die aan Nevers kan worden toegeschreven.¹⁰² (tabel 3)

• *Zutphen, beerput Herman Otto graaf van Limburg Stirum*

De laatste telg van de familie Van Bronckhorst, Herman Otto van Bronckhorst, graaf Van Limburg Stirum, verkocht in 1657 de restanten van de Oude Hof. Dit familiepand werd toen al niet meer bewoond door de adellijke familie en zou daarna als opslag voor meubilair fungeren. Ook was er nog een keuken met een latrine. Deze latrine mondde uit in een kelderruimte die rond 1650 tot beerkelder verbouwd was. Het in de put gevonden afval wordt toegeschreven aan het huishouden van Herman Otto van Bronckhorst, zijn gezin en zijn personeel. De context

bosch (1629-1666). This is the biggest find of French gadrooned dishes ever made in a single archaeological context in the Netherlands. The layer also contained several kraak porcelain objects, stoneware jugs and a large number of simple glass roemers.¹⁰¹ All the gadrooned dishes shown here (ill. 84) have been analysed and the results form an unusually consistent group, which can be attributed to Nevers.¹⁰² (table 3)

• *Zutphen, cesspit of Herman Otto, Count of Limburg-Stirum*

The last scion of the Van Bronckhorst family, Herman Otto van Bronckhorst, Count of Limburg-Stirum, sold off the remains of his ancestral seat, the Oude Hof, in 1657. By that time, the house was no longer occupied by the noble family and thereafter it was used only to store furniture. The house contained a kitchen with a latrine. The latter

Tabel 4: Witte importfaience. Opgraving Zutphen, beerput Herman Otto van Bronckhorst, Graaf van Limburg Stirum (contextdatering: 1650-1657)

aantal	vorm	omschrijving	diameter
2	diepe kom	met overhangende rand	24 cm
1	ploischotel	27 dubbele	39 cm
1	ploischotel	28 dubbele	35 cm
1	ploischotel	23 dubbele	29 cm
2	ploischotel	8 enkele	29 cm
1	ploischotel	12 enkele	30 cm
1	ploischotel	20 enkele	29 cm

dateert dus van ná 1650 (aanleg beerput) en voor 1657 (verkoop Oude Hof). Na verkoop is de Oude Hof niet meer bewoond en alleen nog voor opslag gebruikt.¹⁰³

In de beerkelder zijn acht ploischotels aangetroffen en twee kommen met overhangende rand (afb. 85). Het glazuur van de ploischotels valt in dezelfde groep als die uit Den Bosch en de controlescherven uit Nevers en zijn mede daarom als Frans geïdentificeerd. De kommen worden in een volgende onderzoeksfase geanalyseerd. (tabel 4)

• Utrecht, Paushuize

Tijdens een opgraving in de kelders van Paushuize in het oude centrum van Utrecht aan de Kromme Nieuwgracht 42 zijn enkele fragmenten geïmporteerde witte faience aangetroffen.¹⁰⁴ Het gebouw is de huidige functionele residentie van de commissaris van de koningin in Utrecht en voormalig eigendom van de enige Nederlandse paus, Adrianus VI (1522-1523), die het pand liet bouwen maar het nooit met eigen ogen heeft mogen aanschouwen. In de Utrechtse volksmond is het gebouw echter vanaf dat moment Paushuize gedoopt. De aanleiding voor het archeologisch onderzoek was een ingrijpende restauratie aan het gebouw en de kelders, waarbij in de oude luister is hersteld.¹⁰⁵ In 1584 werd Paushuize eigendom van de Staten van Utrecht en in de eerste helft van de zeventiende eeuw was het in handen van enkele adellijke families onder wie jonkheer Daniël d'Ablaing die er woonde van 1612-1643, waarna hij uit Paushuize verbannen werd vanwege zijn lichtzinnige levensstijl. Het aardewerk uit de opgraving is geanalyseerd en wat opvalt onder de vondsten is dat er nauwelijks Nederlandse faience of majolica aanwezig is.¹⁰⁶ Wel zijn er fragmenten van geïmporteerde faience te herkennen, stammend uit de periode dat jonkheer Daniël d'Ablaing hier residentie hield. Naast één beschilderde randscherf van een bord uit Ligurië in de stijl *calligrafico naturalistico*¹⁰⁷ (ca. 1610-1650) is de rest van de faience geheel onbeschilderd. De kwaliteit van het dikke en romige glazuur doet vermoeden dat dit geen Nederlandse productie betreft. Er zijn fragmenten van een klein, plat bord (afb. 71) en een diep bord (afb. 86) aangetroffen. De precieze herkomst van deze onbeschilderde faience is op het oog niet te maken, het zou zowel Frans als Italiaans kunnen zijn, maar de

Tabel 5: Witte importfaience. Opgraving Kromme Nieuwgracht, Utrecht, onderzoeksterrein Paushuize (verstoorde context)

aantal	vorm	omschrijving	diameter
1	bord	plat, met knik spiegel-vlag	-
1	bord	diep, met knik spiegel-vlag	21 cm

Table 4: Imported white faience. Excavation Zutphen, cesspit Herman Otto van Bronckhorst, Count of Limburg-Stirum (context date: 1650-1657)

number	form	features	diameter
2	deep bowl	everted rim	24 cm
1	gadroned dish	27 double gadroons	39 cm
1	gadroned dish	28 double gadroons	35 cm
1	gadroned dish	23 double gadroons	29 cm
2	gadroned dish	8 single gadroons	29 cm
1	gadroned dish	12 single gadroons	30 cm
1	gadroned dish	20 single gadroons	29 cm

emptied into an underground space that had been converted into a cesspit in around 1650. The waste found in the cesspit was attributed to the household of Herman Otto van Bronckhorst, his family and servants. The context dates, therefore, from between 1650 (construction of the cesspit) and 1657 (sale of the Oude Hof). After it was sold, the Oude Hof was never occupied again and was used only for storage.¹⁰³ The cesspit yielded eight gadroned dishes and two bowls with everted rims (ill. 85). The glaze on the gadroned dishes falls into the same group as that found in 's-Hertogenbosch and the control group from Nevers. Partly for this reason, the dishes have been identified as French. The bowls will be analysed in a future phase of the research. (table 4)

• Utrecht, Paushuize

An excavation in the cellars of the Paushuize, situated at Kromme Nieuwgracht 42 in the historic centre of Utrecht, turned up some fragments of imported white faience.¹⁰⁴ Now the official residence of the Queen's Commissioner in Utrecht, the building was commissioned by the only ever Dutch pope, Adrian VI (1522-1523). Although he did not live to see it completed, it has been known as the Paushuize (Pope's House) ever since. The archaeological investigation was prompted by a major restoration and refurbishment of the building and its cellars.¹⁰⁵ In 1584 the Paushuize became the property of the States of Utrecht and in the first half of the seventeenth century it passed through the hands of several noble families, including an aristocrat called Daniël d'Ablaing, who lived in it from 1612 to 1643 (when he was ejected from the building because of his licentious lifestyle).

The earthenware found during the excavations has been analysed. Interestingly, the results show that it includes virtually no faience or maiolica of Dutch manufacture.¹⁰⁶ It does, however, include shards of imported faience dating from the period in which Daniël d'Ablaing was in residence. Apart from a single rim fragment from a Ligurian plate decorated in the *calligrafico naturalistico* style¹⁰⁷ (c. 1610-1650), all of the faience is completely undecorated. The quality of the thick, creamy glaze suggests a non-Dutch origin. There are fragments of a

Table 5: Imported white faience. Excavation Kromme Nieuwgracht, Utrecht, Paushuize site (disturbed context)

number	form	features	diameter
1	plate	flat, angular transition centre/rim	-
1	plate	deep, angular transition centre/rim	21 cm

85

Acht geïmporteerde plooischotels / *eight imported gadrooned dishes*, Frankrijk / *France*, 1625-1675, D linksboven / *top left* 29 cm., bodemvondst / *unearthed* in Zutphen, beerput / *cesspit* Herman Otto van Bronckhorst, graaf van / *Count of Limburg Stirum* (1650-1657)

86

Diep bord met knik spiegel-vlag / *deep plate with angular transition between centre and rim*, Italië / *Italy*, waarschijnlijk / *probably* Ligurië, 1600-1650, D circa 25 cm., bodemvondst / *unearthed* in Utrecht, Paushuize

glazuuranalyses suggereren een Ligurische herkomst. Een witte faience zalfpot uit dezelfde vindplaats lijkt op basis van de vorm en de glazuuranalyses wél Nederlands te zijn (ARL, inv.nr. UTRT2-10AW24.1). Drie stukken geïmporteerde faience op één locatie in Utrecht is bijzonder te noemen. Het is vrij ongebruikelijk dat dergelijk stukken in de Utrechtse bodem opduiken in tegenstelling tot de kustgebieden die een connectie met de zeevaart hadden. (tabel 5)

• *Tilburg, Kasteel Moerenburg en St. Oedenrode, Huis De Kolk*

In de gracht (1675-1750) van een adellijke woning in Tilburg, Huis Moerenburg is één fragment van een Frans of Italiaans bord gevonden.¹⁰⁸ Het glazuur is wederom dik en romig, de scherf roze van kleur. De fragmenten zijn helaas te incompleet om het vormtype vast te stellen, maar het betreft onmiskenbaar geïmporteerde faience.

In het Noord-Brabantse St. Oedenrode is een fragment van een Franse plooischotel met dubbele plooien aangetroffen tijdens waarnemingen bij bouwwerkzaamheden door de lokale Heemkunde kring.¹⁰⁹ De locatie betreft wederom een omgrachte adellijke woning, genaamd Huis De Kolk. Het fragment met het dikke en romige glazuur en een rozerode kleur op de breuk is afkomstig uit de vulling van de gracht (context-datering 1300-1900).

small, flat plate (ill. 71) and a deeper soup-type plate (ill. 86). The exact origin of this undecorated faience cannot be determined from its outward appearance. It could be either French or Italian. However, the glaze analyses suggest a Ligurian origin. A plain white ointment jar found in the same place does appear to be Dutch, judging by its shape and the analysis of its glaze (ARL, inv. no. UTRT2-10AW24.1). Three pieces of imported faience at a single site in Utrecht is certainly an interesting find. It is fairly unusual for such pieces to be unearthed in inland Utrecht, as compared to the coastal areas that had links to maritime trade. (table 5)

• *Tilburg, Huize Moerenburg and St. Oedenrode, Huis De Kolk*

Huize Moerenburg in Tilburg was an aristocratic country house. A single fragment of a French or Italian plate has been unearthed in its moat (1675-1750).¹⁰⁸ Once again, the glaze is thick and creamy. The body is pink in colour. Unfortunately, the remains of the plate are too incomplete to permit identification of its morphological type, but the object is clearly an example of imported faience.

In the North Brabant village of St. Oedenrode, a fragment of a French dish with double gadroons was found by the local history society when overseeing building work.¹⁰⁹ Once again, the location was the

• *Groningen, beerput Folkingestraat 37/39 en beerput Singelstraat*

In twee beerputten in Groningen zijn enkele stukken witte faience aangetroffen die zeer waarschijnlijk niet van Nederlandse makelij zijn. De stukken zijn niet geanalyseerd dus helemaal zeker is dit niet. In een beerput aan de Folkingestraat 37/39 (1600-1650) is behalve een Venetiaanse berrettino-kom met witte hoogsels ook een plat wit bord gevonden (diam. 21/h. 3 cm).¹¹⁰ Toekomstige analyse kan uitwijzen of dit stuk Frans, Ligurisch of misschien zelfs Venetiaans zou kunnen zijn. Een beerput aan de Singelstraat (1625-1675) heeft de eerste, naar alle waarschijnlijkheid, Franse plooischotel met roze baksel prijsgegeven.¹¹¹ De beerputten lijken tot de middenklasse te behoren.

Transportroutes

In de eerste helft van de zeventiende eeuw was in de Republiek vervaardigde majolica en faience samen met Zuid-Europese importen op de markt verkrijgbaar. Er zijn voldoende beschilderde voorbeelden van faience uit Nederlandse bodem bekend waarvan zonder meer duidelijk is dat deze uit het eerste en het tweede kwart van de zeventiende eeuw dateren en in Italië, Frankrijk of Portugal geproduceerd zijn.¹¹² Ook vermeldingen in de boedelinventarissen geven dit aan.¹¹³ Het geïmporteerde wit zal deel uit hebben gemaakt van dezelfde handelsstromen. In het derde kwart van de zeventiende eeuw gaan deze importen ook nog door, zij het in mindere mate. De Zuid-Europese importen van tinglazuuraardewerk lijken eerder een bijproduct van meer grootschalige handel te zijn geweest. De producten kwamen waarschijnlijk terug als retourladingen van Hollandse, Friese en Zeeuwse schippers die goederen uit Noord-Europa naar Frankrijk, Portugal en/of het Middellandse zeegebied vervoerden. Binnen Nederland werd de keramiek vervolgens voornamelijk via de waterwegen verhandeld.¹¹⁴

ZOUTROUTE

De faience die vanuit Portugal onze kant op kwam, is verbonden met de zouthandel. Vanuit Lissabon en Setubal werden grote hoeveelheden zout naar Nederland verscheept die nodig waren voor de haring- en stokvis-industrie. De haring- en kabeljauwvisserij vond voornamelijk plaats in respectievelijk de Noordzee en in de wateren rond IJsland (zie 'Roomwitte plooischotels uit wrak De Melckmeyt (1659)', p. 45). De Portugese faience kwam als bijproduct met de zoutvoorraden mee naar de Republiek.¹¹⁵ De functie van de Portugese zoutvaatjes uit Amsterdam passen uiteraard mooi in dit beeld (afb. 57–59), maar zoutvaatjes werden ook uit Italië en Frankrijk ingevoerd.

DE STRAETVAERT

Ten oosten van Texel in de Waddenzee is een wrak van een Nederlands handelsschip met de naam Burgzand Noord 9 gedocumenteerd met onder meer een bijzondere partij keramiek aan boord, waaronder borden en kommen van roodbakkerd gemarmerd en sgraffito-aardewerk uit Toscane, een voorwerp van keramiek uit de Franse kuststreek Saintonge en enkele borden van witte faience.¹¹⁶ De makkelijk te herkennen importen uit Toscane en Saintonge deed het vermoeden rijzen dat de witte faience aan boord ook niet Nederlands was. Het glazuur heeft dezelfde dikke en romige uitstraling als we bij het Italiaans en Frans zien. De geanalyseerde bordfragmenten bestaan uit een plat bord, een diep bord en een derde incompleet exemplaar (afb. 87) en vallen in de groep van de

site of a moated aristocratic residence, in this case known as Huis De Kolk. The fragment of pink earthenware with its thick, creamy glaze was found among the contents of the moat (context date: 1300-1900).

• *Groningen, cesspit at Folkingestraat 37/39 and cesspit in Singelstraat*

Two cesspits in Groningen yielded a number of pieces of plain white faience not yet subjected to analysis but very probably of non-Dutch origin. A cesspit at Folkingestraat 37/39 (1600-1650) proved to contain not only a Venetian *berrettino* ware bowl with white highlights, but also a flat, plain white plate (diam. 21/h. 3 cm).¹¹⁰ Future analysis may reveal whether the latter is of French, Ligurian or perhaps even Venetian origin. A cesspit in Singelstraat (1625-1675) yielded the first (very probably) French gadrooned dish with a pink body.¹¹¹ The cesspits seem to have been used by middle-class households.

Transport routes

In the first half of the seventeenth century, indigenous maiolica and faience were on sale in the Dutch Republic alongside wares imported from southern Europe. The Dutch archaeological record includes plenty of examples of Italian, French or Portuguese faience clearly dating from the first or second quarter of the seventeenth century.¹¹² Entries in Dutch probate inventories show the same thing.¹¹³ The importation of white wares must have been part of the same general trade in southern European faience, which started to decline in the third quarter of the seventeenth century. The ceramics trade seems to have been a by-product of larger-scale trade flows: ships sailing from ports in the provinces of Holland, Friesland and Zeeland transported cargoes of northern European products to France, Portugal and/or the Mediterranean region and brought back ceramics on their homeward voyages. Within the Netherlands, these were then traded mainly via the inland waterways.¹¹⁴

SALT ROUTE

Imports of faience from Portugal were associated with the salt trade. Large quantities of salt were shipped to the Netherlands from Lisbon and Setubal for use in preserving North Sea herring and Icelandic cod (see 'Plain white gadrooned dishes from the wreck of the Melckmeyt (1659)', p. 45). Portuguese faience was carried as a subsidiary cargo.¹¹⁵ Although the function of the Portuguese salt dishes found in Amsterdam fits neatly into this wider picture (ill. 57–59), salt dishes were in fact also imported from Italy and France.

THE STRAITS TRADE

In the Dutch part of the Wadden Sea, east of the island of Texel, lies a wreck known as Burgzand Noord 9. The vessel was a Dutch merchant ship carrying a remarkable cargo of ceramics, known to have included plates and bowls made of red firing marbled and sgraffito earthenware from Tuscany, a ceramic object from the Saintonge coastal region of France and several plain white faience plates.¹¹⁶

The presence of the easily identifiable imports from Tuscany and Saintonge raised suspicions that the plain white faience on board was also non-Dutch. The thick, creamy glaze resembles that seen on Italian and French wares. A flat plate, a deeper soup-type plate and a

87
Drie borden / *three plates*, Italië / *Italy*,
D linksboven / *top left* 21 cm.,
D rechtsboven / *top right* 23 cm., uit
wrak / *from wreck* Burgzand Noord 9,
bij / *off* Texel

Ligurische faïence. Daarnaast was er nog Nederlands roodbakkerd aardewerk en Duits steengoed aan boord, het gebruikelijke huishoudelijke aardewerk in die tijd in de Republiek. Het schip is gebouwd in de periode 1640-1645 en de ondergang is in het derde kwart van de zeventiende eeuw geplaatst, mogelijk vroeg in die periode.¹¹⁷ De aanwezigheid van keramiek uit Toscane, mogelijk Ligurië en de Franse Saintonge kan een verwijzing zijn naar de havens die het schip heeft aangedaan, maar deze keramiek kan ook in een van de Nederlandse havensteden op de markt zijn verkregen. Dit is uiteraard niet meer vast te stellen. De lading van het schip bestond mogelijk uit rogge. Er is al vaak geopperd dat de opkomst van de Italiaanse keramiek op de markt samenvalt met de start van de graanvaart naar Italië en het Middellandse Zeegebied in de jaren '90 van de zestiende eeuw.¹¹⁸ De Hollanders beheersten voor een groot deel de graanhandel met het Oostzeegebied, ook wel de moedernegotie genoemd. Toen aan het begin van de jaren '90 van de zestiende eeuw bij herhaling de graanoogsten mislukten in het Middellandse Zeegebied door aanhoudende droogte kregen de Hollandse graanhandelaren en -schippers toegang tot de mediterrane markt. Op de terugweg nam men dan tussen de olijfolie, zijde, gedroogde vruchten, wijn en andere zaken ook partijen keramiek mee terug.

Meer dan tweederde van alle beschildeerde Italiaanse importen uit Nederlandse bodem is afkomstig uit Ligurië.¹¹⁹ Het klinkt aannemelijk om te denken dat dan ook een deel van de witte faïence uit dezelfde Ligurische productiecentra afkomstig is. De glazuuranalyses lijken deze theorie te bevestigen en dit zou gestaafd moeten worden met bakselanalyses. De handel vond vermoedelijk plaats in Genua en vervoer van de keramiek ging over zee, waarschijnlijk als bijproduct van de handelswaar die met de zogeheten *Straetvaart* uit de het Middellandse Zeegebied naar de Republiek kwam.¹²⁰ Andere producerende regio's zoals Faenza, Venetië,

third incomplete example (ill. 87) have been analysed and appear from the results to be Ligurian. The vessel also had Dutch red firing earthenware and German stoneware on board – the customary domestic pottery of the Dutch Republic at that time. The ship was built in the 1640-1645 period and is thought to have sunk in the third quarter of the seventeenth century (perhaps early in that period).¹¹⁷ The presence of ceramics from Tuscany, possibly Liguria and the Saintonge region of France may be evidence of its ports of call, although the items could also have been bought in a Dutch port. There is, of course, now no way to ascertain the truth. The vessel may have been carrying a cargo of rye and it has often been suggested that the arrival of Italian ceramics on the Dutch market coincided with the start of grain exports to Italy and the Mediterranean region in the 1590s.¹¹⁸ Holland already controlled a large proportion of the Baltic grain trade (also known as the 'mother trade') and gained access to the Mediterranean market in the 1590s, when grain harvests around the Mediterranean failed due to a prolonged period of drought. On the homeward voyage, the ships carried mixed cargoes including ceramics, olive oil, silk, dried fruits and wine.

More than two-thirds of all decorated Italian imports unearthed in the Netherlands were produced in Liguria.¹¹⁹ It seems plausible that a proportion of the white faïence may have come from the same Ligurian production centres. Glaze analyses seem to support this theory, although this needs to be backed up by body analyses. The pottery was very likely traded in Genoa and transported by sea, probably as part of the mixed homeward cargoes of vessels involved in the 'Straits trade' between the Mediterranean region and the Dutch Republic, passing through the Straits of Gibraltar.¹²⁰ Products from other regions such as Faenza, Venice, Deruta, Castelli d'Abruzzo

Deruta, Castelli d'Abruzzo en/of Napels vertegenwoordigen elk slechts 5% op het totaal aan beschilderde importen. We weten niet of dit ook voor het wit geldt. Ook voor deze productiecentra zal het vervoer via de Straetvaart zijn verlopen, maar dan via andere havens. Via Livorno¹²¹ werden de majolica uit Montelupo en het roodbakkende Pisa-aardewerk verscheept, maar vanuit die regio is geen beschilderde faience bekend.

KLEINE VAART

Voor de Franse producten is de situatie anders. Vooral de ligging van Nevers in het midden van Frankrijk roept vraagtekens op over hoe de kwetsbare producten hun weg naar het Noorden hebben gevonden. Vervoer over water heeft in principe de voorkeur voor keramiek, en de meeste keramische exportproductiecentra in Zuid-Europa staan dan ook in een goede verbinding met de open zee. Voor Nevers lag dat anders. Er zijn twee vaarroutes bekend die werden gebruikt. Ten eerste was er de route over de Loire, die uitmondde bij het Bretonse Nantes, en dan over zee naar het noorden. Een tweede waterroute kwam pas rond het midden van de zeventiende eeuw ter beschikking voor transport. Het Canal de Briare verbond de Loire via de Loing met de Seine. Dit kanaal werd gegraven vanaf 1605 en voltooid in 1642 en verbond zo Nevers met Parijs en Rouen en de Atlantische Oceaan.

Vanuit Parijs waren veel handelaars actief die handel dreven met de plaatelbakkers van Nevers. De kooplieden namen de producten af, maar ze leverden ook de benodigde grondstoffen waarmee de plaatelbakkers de glazuur en pigmenten konden bereiden.¹²² Vanaf Parijs werden de producten via de Seine, langs Rouen en de monding bij Le Havre naar het Noorden vervoerd. Voor Rouen was de ligging wat transport betreft een stuk gunstiger. Schepen hadden het hele jaar toegang tot de open wateren. In Nevers was dat wel anders. In periodes van droogte werd het peil van de Loire vaak zo laag dat deze niet meer bevaarbaar was, waardoor de schepen, soms jaren achtereenvolgend, in Nevers bleven liggen. Dat was een van de redenen voor de plaatelbakkers om zich in Rouen te vestigen. Rouen ontwikkelde zich gedurende de tweede helft van de zeventiende eeuw steeds zelfstandiger om in de achttiende eeuw de belangrijkste faienceproducent van Frankrijk te worden.

Uit historische bronnen blijkt dat juist rond het midden van de zeventiende eeuw de rol van de Hollanders in de internationalisering van de handel in Franse producten (dus niet alleen keramiek) een steeds belangrijker rol is gaan spelen. Bijna de helft van de export uit Frankrijk was in de handen van de Hollanders. De inwoners van Nantes klaagden over de handelsdrift van de Hollanders, die in steeds grotere getale de handel in Franse producten naar zich toe trokken ten koste van de handelaren uit Nantes zelf. In dezelfde trant slooit één van de plaatelbakkerijen uit Nevers, de L'Ecce Homo, in 1648 zelfs een driejarig exclusief contract met een Hollandse koopman waarin stond vastgelegd dat de Hollander het alleenrecht had om deze partijen te verhandelen aan Parijs, Rouen en daarbuiten, oftewel de export. Zodoende had hij de voor hem belangrijkste afnemers veilig gesteld.¹²³

In onderzochte boedelinventarissen zijn alleen vermeldingen van Rouen, en niet van Nevers aangetroffen.¹²⁴ Mogelijk is dit een gevolg van het feit dat importwaar vaak aan de havenplaats van herkomst wordt toegeschreven en niet aan de werkelijke productieplaats. Zo worden bijvoorbeeld de steengoed voorwerpen uit het Westerwald in de volksmond meestal aangeduid als Keulse potten. In dat geval zou de faience uit Nevers dus tussen ca. 1600 en 1642 als afkomstig uit Nantes en daarna ook als uit Rouen kunnen worden bestempeld. Ook is het mogelijk dat de vermeldingen

and/or Naples represent in each case only 5% of total decorated imports. Whether the same is true of the white wares, we do not know. They will also have been transported via the Straits trade, but originating from different ports. Maiolica from Montelupo and red firing earthenware from Pisa were taken on board at Livorno¹²¹ but we know of no decorated faience from that region.

COASTAL TRADE

For French products, the situation is different. In the case of Nevers in particular, the town's landlocked location raises questions about how the fragile wares found their way northwards. As a rule, ceramics are best transported over water and the majority of centres producing export ceramics in southern Europe have good connections with the open sea. But Nevers did not. Two navigational routes are known to have been used. The first was the route over the Loire to the Breton port of Nantes, and then northwards by sea. The second became available only in the mid-seventeenth century, when the completion of the Canal de Briare linked the Loire and the Seine via the Loing. The canal was dug between 1605 and 1642, connecting Nevers with Paris, Rouen and the Atlantic Ocean.

Numerous Paris-based merchants pursued an active trade with the faience producers in Nevers. They not only bought their products, but also supplied the raw materials the producers needed for their glazes and pigments.¹²² From Paris, the ceramics were transported northwards over the Seine, via Rouen and the estuary at Le Havre. The location of Rouen itself was less problematic. From there, vessels had year-round access to open waters. In Nevers that was not the case: during periods of drought, the level of the Loire was often too low to be navigable and ships were sometime trapped there for years at a time. This was one of the reasons why faience producers preferred to base themselves in Rouen. During the second half of the seventeenth century, Rouen became ever more independent and in the eighteenth century it became the leading faience production centre in France.

Historical sources show that it was just at this time, around the middle of the seventeenth century, that the Dutch began to play an increasingly important part in internationalising the trade in French products (not just ceramics). Almost half of all French exports passed through Dutch hands. In Nantes, residents complained about the Dutch passion for trade, as increasing numbers of Dutch merchants wrested the trade in French products from the hands of their local counterparts. In a similar development, in 1648 one Nevers faience producer (the Ecce Homo pottery) signed a three-year exclusive contract with a Dutch merchant giving him sole rights to trade in its products in Paris, Rouen and elsewhere (in other words, an export monopoly). By doing so, it secured its most important customers.¹²³ The probate inventories so far analysed refer only to Rouen, not to Nevers.¹²⁴ This may be because imported wares are often attributed to the port of origin rather than to the actual place of production. For example, stoneware from the Westerwald is habitually described as '*Keulse potten*' ('Cologne pots'). By the same thought process, faience produced in Nevers could have been described between about 1600 and 1642 as coming from Nantes and thereafter also as coming from Rouen. It is equally possible, however, that the mentions found by Gierveld actually refer to ceramics made in Rouen, since they all date from the post-1645, when Rouen was developing its own faience

die Gierveld heeft gevonden wel degelijk Rouaanse producten betrof, aangezien deze allemaal van na 1645 dateren, het moment dat de faience-industrie zich in Rouen begon te ontwikkelen. Hoe dan ook vallen de vroegste vermeldingen van Rouen samen met én de productie in Rouen, én de voltooiing van het Canal de Briare, dat Nevers met Rouen verbond. De analyseresultaten van Megens en Verhaar doen vermoeden dat veel van de gemeten plooischotels uit Nevers komen, maar dit moet nog geverifieerd worden met glazuuranalyses op productieafval uit Rouen, Cosne-sur-Loire en Montpellier, aangevuld met bakselanalyses. Het Italiaanse materiaal bevindt zich voornamelijk in contexten in steden en dorpen die actief betrokken waren bij de scheepvaart, dus in Zeeland, Holland en Friesland, terwijl de geheel witte plooischotels ook regelmatig in het Nederlandse binnenland opduiken, daar waar verdere Italiaanse en Portugese vondsten ontbreken.¹²⁵ Een verklaring voor dit verschil in verspreiding is dat de Nederlandse handelscontacten met Rouen onder de zogeheten Kleine Vaart vielen, de kustvaart langs de havens in het gebied tussen Hamburg, Rouen en de Britse eilanden. Met regelmatige vaste verbindingen tussen twee plaatsen, de zogeheten beurtveren, werd vracht vervoerd tussen de havens van de 'Kleine Vaart' en andere Nederlandse aanlegplaatsen.¹²⁶ Dit was dus een ander handelsnetwerk dan de handelscontacten van de zogeheten 'Straetvaart' op Italië. Ook is het opvallend dat de witte plooischotels vaak in bijzonder rijke contexten worden aangetroffen, ook in het kustgebied, maar dit is zeker niet uitputtend onderzocht. Nader onderzoek zou dit beeld kunnen bijstellen. De gedecoreerde Franse plooischotels worden juist in dezelfde contexten aangetroffen als veel van de Italiaanse en Portugese faience.¹²⁷ Verder onderzoek naar het beeld van de archeologische verspreiding van deze Zuid-Europese importen in Nederland kan hierover zonder twijfel meer duidelijkheid verschaffen. Een betrouwbare determinatie van de herkomst van de vondsten is hiervoor echter een eerste vereiste. De empirische basis moet kloppen om betrouwbare historische conclusies te trekken. Door deze gegevens naast de economisch-historische informatie te leggen moet het mogelijk zijn om de handelsnetwerken te reconstrueren die de Italiaanse, Portugese en Franse importen over de Republiek verspreid hebben.

De handelsstromen rond de Melckmeyt

Vilhjálmur Vilhjálmsson en Nina Linde Jaspers

Het zinken van De Melckmeyt in 1659 symboliseert in zekere zin de laatste fase van de Franse importenstroom onder de faience in de Republiek. Deze bijzondere vondst van Franse faience in een Nederlands schip, in handen van Deens-Nederlandse koopmansfamilie op de IJslandse zeebodem is nog niet aan een volledige analyse onderworpen, maar een toekomstige vergelijking met de onderzoeksresultaten van Megens en Verhaar naar de glazuursamenstelling en een aanvullende bakselanalyse zou meer zekerheid over de herkomst van de producten kunnen geven. Maar hoe belandden deze Franse scherven nu toch in IJsland, er lijkt op het eerste gezicht geen direct Franse connectie te zijn, maar dat is maar schijn...

De Deense koopman Jonas Trellund die het schip huurde, was dus ingetrouwd in een Nederlandse koopmansfamilie, de familie Pelt. Zijn schoonmoeder en haar broer Abraham Pelt financierden het meeste van Trellunds activiteiten; zijn nationaliteit versoepte de contacten in

industry. Be that as it may, the earliest references to Rouen coincide both with the start of production in Rouen and with the completion of the Canal de Briare, linking Nevers with Rouen. The results of the analyses by Megens and Verhaar suggest that many of the gadrooned dishes they examined were made in Nevers, but this remains to be verified by conducting glaze analyses and supporting body analyses on wasters from Rouen, Cosne-sur-Loire and Montpellier. The Italian material is found primarily in archaeological contexts in towns and villages actively involved in maritime trade (i.e. in Zeeland, Holland and Friesland), while the plain white gadrooned dishes also turn up regularly in inland sites, where no other Italian or Portuguese finds are made.¹²⁵ A possible explanation for this difference in distribution is that Dutch trade links with Rouen were part of what was called the 'Kleine Vaart', i.e. the coastal trade linking ports in the area between Hamburg, Rouen and the British Isles. Regular shuttle services carried freight between the ports involved in this coastal trade and towns on the Dutch inland waterways.¹²⁶ This was therefore a trade network entirely different from the Straits trade between the Netherlands and Italy. Another striking fact is that, both in the coastal areas and inland, the white gadrooned dishes are often found in particularly wealthy contexts. However, this issue has been far from exhaustively researched and further study may modify this initial impression. By contrast, the decorated French gadrooned dishes are found in the same contexts as much of the Italian and Portuguese faience.¹²⁷ Further research on the archaeological distribution of these southern European imports in the Netherlands would undoubtedly help to clarify this. However, an essential first step in that direction is a reliable determination of their places of manufacture. A sound empirical basis needs to be established before reliable historical conclusions can be drawn. By placing this data alongside the economic and historical information, it should be possible to reconstruct the trade networks that resulted in the distribution of the Italian, Portuguese and French wares within the Dutch Republic.

Trade flows surrounding the Melckmeyt

Vilhjálmur Örn Vilhjálmsson and Nina Linde Jaspers

In a way, the sinking of the Melckmeyt in 1659 symbolises the final phase of the flow of French faience into the Dutch Republic. This extraordinary find of French faience on board a Dutch ship owned by a Danish-Dutch merchant family and now resting on the seabed off Iceland has yet to be fully analysed; future comparison with the results of Megens and Verhaar's glaze analyses and supplementary body analyses may produce greater certainty regarding the origin of the products. But however did these shards of French pottery come to be there? At first sight, there seems to be no direct connection between France and Iceland. However, appearances can be deceptive...

As already mentioned, the Danish merchant called Jonas Trellund who hired the vessel had married into the Dutch merchant family Pelt. His mother-in-law and her brother, Abraham Pelt, financed most of his trading ventures and Trellund's nationality was an

Denemarken. De IJslanders klaagden in de jaren '50 van de zeventiende eeuw tegen de Deense Koning dat er te weinig handelsschepen van de Koninklijke Deense IJsland Compagnie vaarden in IJsland, waar de handel sinds 1602 onder Deens monopolie viel. In feite waren Trellunds handelsactiviteiten een complete Nederlandse onderneming waar hij en de familie Pelt een soort taks voor betaalden aan de Koninklijke Deense IJsland Compagnie.

Andere Nederlandse kooplieden hadden ook al vrij openlijk handel gedreven gedurende de jaren 1650, ondanks de voortdurende klachten van de IJslanders aan het adres van de koning. Zo kocht Peter Punt een lading IJslandse vis van Jelle Alberts, de schipper van De Klock, en stuurde het naar "Rouaan", volgens de notaris van Rotterdam Vitus Mustelius.¹²⁸ Dit laatste laat zien hoe de goederen uit of via Rouen op Trellunds schip naar IJsland kunnen zijn gekomen. Paulus Pelt uit Amsterdam, de broer van Jonas Trellunds schoonmoeder, verhandelde IJslandse vis naar Noord- en Zuid-Frankrijk. In 1658 voer de Melckmeyt met 160 ton gezouten (natte) vis en 21 ton met gezouten gullen (een kleine kabeljauw-achtige). In 1659 had Trellund, die zelf in de zouthandel met het Portugese Setubal had gezeten, zeven schepen betrokken bij de handel in gezouten IJslandse vis. Ook werd een van Trellunds schepen in Algiers door piraten gekaapt en hoewel hij verliezen leert, zoals het zinken van de Melckmeyt in 1659, kon hij zijn crediteuren betalen. In 1660 schonk Koning Frederik III van Denemarken, Trellund de rechten op de walvisvaart in IJslandse wateren als dank voor het verhuren van schepen ten behoeve van de oorlogsvoering van de Deense koning tegen Zweden. Kort daarna vestigde Trellund zich in Kopenhagen als één van de voornaamste IJslandse koopmannen die vele privileges van de koning genoot. Abraham Pelt Hanszoon was ook actief in IJsland in deze jaren en hij verhandelde IJslandse vis naar Nantes. De familie Pelt was achter de schermen de belangrijkste handelspartner van de IJslanders in de jaren tussen 1650 en 1664.¹²⁹ De Melckmeyt verdween met een lading keramiek aan boord als tijdscapsule in 1659 onder de golven. Het geeft ons archeologen en kunsthistorici een prachtig illustratief houvast bij het reconstrueren van de complexe handelsstromen waar de Europese witte faience deel van uitmaakte.

advantage in dealings within Denmark. In the 1650s, the Icelanders complained to the Danish king that too few vessels of the Royal Danish Iceland Company were visiting Iceland, where trade had been subject to a Danish monopoly since 1602. In fact, Trellund's trading activities were a completely Dutch enterprise, for which he and the Pelt family paid a levy to the Royal Danish Iceland Company. Other Dutch merchants had also been trading fairly openly with Iceland in the course of the 1650s, despite the Icelanders constant complaints to the king. According to Rotterdam notary Vitus Mustelius, for example, in 1656 one Peter Punt bought a cargo of Icelandic fish from Jelle Alberts the skipper of the Klock and sent it to "Rouaan".¹²⁸ This shows how goods originating in Rouen or transported via the town could have come to be on Trellund's ship bound for Iceland. Paulus Pelt of Amsterdam, another brother of Jonas Trellund's mother-in-law, exported Icelandic fish to the north and south of France. In 1658, the Melckmeyt sailed with 160 barrels of salt fish (in brine) and 21 barrels of salted codling on board. In 1659 Trellund, who had himself been involved in the Portuguese salt trade in Setubal, had seven ships involved in the trade in salted Icelandic fish. Even though one of his ships was seized by pirates in Algiers and despite losses like the sinking of the Melckmeyt in 1659, he was able to satisfy his creditors. Trellund was among the many merchants and ship owners in the Netherlands who rented ships to Denmark to help the country in its war against Sweden. This resulted in the victory of the Danes under the leadership of the Dutch Admiral De Ruyter. In 1660, as a reward for his assistance, King Frederick III of Denmark granted Trellund rights to engage in whaling in Icelandic waters. Shortly thereafter, Trellund moved to Copenhagen and established himself as the foremost merchant in the Icelandic trade, enjoying many favours from the King. Abraham Pelt Hanszoon was also active in Iceland at this period and exported Icelandic fish to Nantes. In fact, acting behind the scenes, the Pelt family was the Icelanders' main trade partner in the period between 1650 and 1664.¹²⁹ When the Melckmeyt went down with her cargo of ceramics in 1659, she became a kind of time capsule, giving archaeologists and art historians like us a wonderful illustrative tool with which to reconstruct the complex pattern of trade in which the plain white European faience of the time formed just a small part.

